SORECO Research Kft.
H-1082 Budapest,
Kisfaludy utca 22.
(+361) 785-48-42
soreco@soreco.hu

NAGYMAROS, KISMAROS ÉS ZEBEGÉNY POLGÁRI LAKOSSÁGÁNAK ELHURCOLÁSA A SZOVJET KÉNYSZERMUNKATÁBOROKBA

A GULÁG- GUPVI EMLÉKÉV "Elhallgatott történelem" című projekt keretében a GUL-15-A-2016-00079 számú pályázat kutatási jelentése

GULÁG EMLÉKBIZOTTSÁG

Tartalom

A kutatás célja - összegzés 3
A magyarországi polgári lakosság elhurcolása 4
Nagymaros, Kismaros és Zebegény települések a második világháború környékén 7
A második világháborús harci cselekmények 12
Összegyűjtés körülményei 15
Táborok 22
Munkavégzés 25
Élelmezés, higiénia 30
Betegség, halál, orvosi ellátás 32
Őrszemélyzet viselkedése 35
Mindennapi élet a táborban, kapcsolat a környéken élőkkel 36
Szökés 39
Hírek, kapcsolat az otthoniakkal 40
A fogság lelki aspektusai 42
Hazajutás 43
Fizikai és lelki következmények 44
Utóélet 46
Függelék 47
Irodalomjegyzék 51

A kutatás célja - összegzés

A Nagymaros, Kismaros és Zebegény polgári lakosságának elhurcolása a szovjet kényszermunkatáborokba ("Elhallgatott történelem" című projekt keretében a GUL-15-A-2016-00079 számú pályázat) című kutatás alapvető célja, a három település ún. Malenkij robot néven közismert eseménysorozatának történeti rekonstruálása.

A II. világháború végének időszakában Magyarország hadszíntérré vált, amelynek következtében polgári lakosságnak komoly megpróbáltatásokat kellett elszenvednie. A harci cselekmények, a fosztogatás, az erőszak és az internálások súlyosan érintették a civileket. A polgári lakosság elhurcolása a harci cselekmények idején szinte folyamatos volt, sokakat a hadifogolylétszám kiegészítése okán fogtak el. Budapesten, a vidéki városokban és a falvakban kisebb csoportokba gyűjtve indították útnak a lakosságot a magyarországi gyűjtőtáborok felé. A legóvatosabb becslés szerint is körülbelül 150 ezren estek így fogágba.[1] Ezzel egyidejűleg a szovjet Állami Honvédelmi Bizottság 7161. számú határozata alapján a Vörös Hadsereg által elfoglalt kelet-európai területekről jelentős számban gyűjtötték össze a német nemzetiségű, munkaképes lakosságot azzal a céllal, hogy a Szovjetunióba szállítsák őket kényszermunkára. Az ekkor elhurcoltak száma több mint 100 ezerre tehető.[2] Az internáltak a szovjet Belügyi Népbiztosság (NKDV) irányítása alá tartozó munkatáborrendszer foglyai lettek. A nem politikai foglyok (hadifoglyok és civilek) a Hadifogoly- és Internálótáborok Igazgatósága táboraiba, az ún. GUPVI táborhálózatba kerültek.

Nagymaros, Kismaros és Zebegény településeken a 18. század közepe óta jelentős számú németajkú lakosság élt. A három település lakosságát jelentős mértékben sújtották a II. világháború végén a németekkel szemben alkalmazott kollektív büntetések, a kényszermunkára való elhurcolás és a kitelepítés. A Pest megyei települések közül e három település a leginkább érintettek között foglal helyet. A 1945. január elején, a front átvonulását követő napokban a három településről több száz férfit és nőt gyűjtöttek össze, akinek a Heves megyei Kál-Kápolnai vasútállomásig kellett gyalogolniuk, ahonnan a Szovjetunióba szállították őket. Nagymarosról közel 400, Kismarosról és Zebegényből összesen több mint 200 ember került fogságba. A foglyokat a legtöbb esetben több évig,

[1] Ez a szám a magyarországi civilekre vonatkozik.
[2] Ez a szám a kelet-európai németekre vonatkozik.

embertelen körülmények között kényszerítették munkára. A nehéz munka, a kevés élelem és a higiéniai viszonyok következtében a foglyok körében nagy volt a halálozási arány. Az elhurcoltak negyede nem jött haza a Szovjetunióból. Az érintettek és a környezetük számára az átéltek súlyos traumát okoztak. Magyarország szovjetizálása miatt az 1990-es rendszerváltásig a szovjet kényszermunka tabu témának számított. Az elmúlt 25 évben a téma egészét tekintve könyvtári irodalom született az események feldolgozásával kapcsolatban, emellett számos visszaemlékezés látott napvilágot. A három település vonatkozásában azonban összefoglaló tanulmány, illetve szintézis nem született.

A kutatás célja tehát az volt, hogy az eddig töredékesen meglévő visszaemlékezéseket, dokumentumokat összegyűjtse, feldolgozza, és egy tanulmányban szintetizálja.

A kutatás folyamán a téma általános feldolgozása során korábban született alapvető történeti munkák, helytörténeti munkák, illetve a korszakra vonatkozó dokumentumkötetek lettek felhasználva. Ezek közül kiemelendő a Bognár Zalán által szerkesztett a „malenkij robottal", illetve a Stark Tamás által írt, a Szovjetunióban fogságba kerül magyarokkal foglalkozó kötetei. A kutatás során áttanulmányoztuk a két világháború közötti népszámlálások adatait is, illetve néhány kortárs visszaemlékezővel is készítettünk interjúkat. Ezen túl kapcsolatban voltunk a Gulag Emlékév kapcsán a térségben megvalósított egyéb pályázókkal, és forrásként ezekből a nyersanyagokból is tudtunk dolgozni.[3] A személyes visszaemlékezéseket ezeken kívül a három település vonatkozásában a korábban megjelent, illetve Kismaros vonatkozásában nyomtatásban meg nem jelent visszaemlékezések kerültek feldolgozásra.[4]

A magyarországi polgári lakosság elhurcolása

1945. január legelején összesen közel 600 polgári személyt hurcoltak el a szovjet kényszermunkatáborokba Nagymaros, Kismaros és Zebegény településekről. Ez az esemény

[3] Ezúton is szeretnénk köszönetünket kifejezni Néder Saroltának, hogy a kismarosi érintettekkel korábban készített interjúk leiratát rendelkezésünkre bocsájtotta. A nyomtatásban meg nem jelent visszaemlékezéseknél az érintettek személyiségi jogait figyelembe véve csak, mint kismarosi visszaemlékezők hivatkozunk.

[4] Malenkij Robot. "Egyetlen bűnünk a származásunk volt..." : német és magyar polgári lakosok deportálása "malenkij robot"-ra a sztálini lágerekbe, 1944/45-1955. Szerk.: Bognár Zalán. Pécs, 2009., Stark Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban. Budapest, 2006., Zebegényiek kényszermunkán a Szovjetunióban 1945-47-ben. Szerk.: Jungné Hrabanek Ágnes, Krebsz Ferencné és Paulisineczné Willem Vera. Nagymaros, Garmondtext Lap- és Könyvkiadó, 1995., Döbrössy Mihályné: Fájdalmas örökségünk. Nagymaros, Szerzői kiadás 2006.

„csak” egy mikrotörténete annak a történelmi eseménynek, amely a közel 150 ezer magyarországi polgári személy Szovjetunióba való elhurcolását jelenti.

A kollektív emlékezet a múltbeli történéseket gyakran jelképes kifejezésekkel jelöli, és az egyes történeti események vagy fogalmak ily módon válnak a közbeszéd részévé. Magyarországon ilyen kifejezés a Gulag is, amely a mai értelmezésben az egykori Szovjetunióban található kényszermunkatáborokra használatos. Hasonló mondható el a malenkij robot terminusról is, amelyet a közbeszédben a kényszermunkára való elhurcolás értelemben alkalmaznak. A valóság ennél persze jóval árnyaltabb.[5]

A Szovjetunióban az NKDV[6] felügyelete alatt két, egymástól sokban különböző kényszermunkatábor szervezet működött. Az egyik az úgynevezett Gulag, amely a Glavnoje Upravlenyijeiszpravigyelno-trudovih Lagerej kifejezés rövidítése, magyarul: Javítómunka-táborok Központi Főparancsnoksága. Ez egy olyan kényszermunka-táborrendszert irányító intézmény volt, amelynek hatáskörébe tartozott a politikai okokból vagy köztörvényesen elítélt rabok fogva tartása és dolgoztatása a Szovjetunió teljes területén. Eleinte ide csak szovjet állampolgárok kerültek. Ez a második világháború idején megváltozott, amikor a Szovjetunióval hadiállapotban álló országok egyes állampolgárait vélt vagy valós szabotázs-, illetve partizánakciókért hadbíróság elé állították és a Gulágon letöltendő rabságra, illetve kényszermunkára ítélték. Ezzel szemben az európai köztudatban szinte teljesen ismeretlen az úgynevezett Gupvi terminus, annak ellenére, hogy a Közép- és Kelet-Európából elhurcolt civileket és a háború során a szovjet hadsereg által elfogott katonákat ezekben a táborokban tartották fogva. A Gupvi a Glavnoje Upravlenyije Vojennoplennih i Intyernyirovannih megnevezés rövidítése, ami magyarul Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokságot jelent. A Gulággal ellentétben a Gupvi táboraiba került civileket nem spontán módon, hanem az éppen elfoglalt területekről szervezett akciók keretében és tömegesen ejtették foglyul. Az elhurcolt magyar civileket így tehát nem a Gulágra, hanem a Gupvi táboraiba vitték el 1944-45-ben az úgynevezett malenkij robot keretében. [7]

A Szovjetunió már 1943-tól terveket dolgozott ki az ellenséges országok polgári lakosságának háború utáni munkaerőként való felhasználásáról. Magyarországról a II. világháború végének

[5] MURÁDIN 2016 54-55. o.

[6] NKDV (Narodnij Kommiszariat Vnutrennih Gyel)- Belügyi Népbiztosság

[7] Többé-kevésbé kijelenthető, hogy Magyarországról a Gulágra "egyéni" módon kerültek az emberek, az nem volt jellemző, hogy kollektív bűnösség miatt a Gulagon kötött volna ki valaki. A köznyelvben és az emlékezetben kevésbé ismert Gupvi táborai azonban a kollektív bűnösség és megbélyegzés "színterei" voltak, ahova nem kellett ítélet vagy semmiféle tárgyalás ahhoz, hogy odakerüljön valaki.

időszakában, majd a háború után körülbelül 150 ezer polgári személyt hurcoltak el a Szovjetunióba. A tömeges elhurcolásokat alapvetően három kategóriába lehet sorolni. Persze sok esetben ezek az okok átfedték egymást. Az egyik a hadifogolylétszám-kiegészítés, a második az "etnikai tisztogatás", a harmadik a németként való internálás. A hadifogolyként leginkább budapesti, a nagyobb városok, illetve a magyarországi hadifogolytáborok környékén élő lakosok kerültek fogságba. Az etnikai okokból való foglyul ejtés főként a visszacsatolt területeken, Kárpátalján és Erdélyben volt általános.[8] A magyarországi németek internálása két alapvető szempontból különbözött az előzőekben felsoroltaktól. Egyrészt ez nemcsak a férfiakat, hanem a nőket is érintette. Másrészt ezek a foglyokat nem keverték a többi hadifogoly közé, külön helyen gyűjtötték őket, és külön transzportokkal szállították ki őket a Szovjetunióba. Ugyanakkor hivatalosan ők is hadifogolyként voltak kezelve.[9] A magyarországi németek nagy része Békés, Szatmár, Zemplén, Pest, Baranya, Tolna és Somogy megye területéről lettek internálva.[10]

Sztálin[11] 1944. novemberében adott parancsot a Közép- és Délkelet Európa megszállt területein élő németek elhurcolásának előkészítésére. Ennek nyomán Lavrentyij Berija[12] 1944. november 24-én adta ki a 001411. számú parancsot, amely az említett területen élő német nemzetiségű személyek számbavételéről intézkedik.[13] Ennek végrehajtása érdekében az NKDV, az NKGB[14] és a SZMERS[15] operatív tisztjeiből álló csoportokat küldtek az elfoglalt területekre. December 5-én számoltak be Berijának, ő december 15-én tette le jelentését Sztálinnnak és Molotovnak.[16] Az Állami Honvédelmi Bizottság[17] 1944. december 16-án adta ki a 7161. számú határozatát, amely a deportálás megkezdését rendelte el.

A dokumentumban határoztak a Vörös Hadsereg által addig elfoglalt román, magyar, bolgár, csehszlovák és jugoszláv területeken élő német lakosságnak a Szovjetunióban történő elszállításáról, ott a donyeci szénmedence és a Dél vaskohászatának (dombaszi vaskohászat)

[8] STARK 2006 51-64. o., BOGNÁR 2009 25-32. o., MURÁDIN 2016 53-57. o.
[9] BOGNÁR 2009 33. o.,
[10] STARK 2006 76. o.
[11] Joszif Visszarionovics Sztálin (1878-1953)- A Szovjetunió kommunista pártjának vezetője 1922 és 1953 között
[12] Lavrentyij Pavlovics Berija (1899-1953)- szovjet belügyi népbiztos 1938 és 1953 között
[13] BOGNÁR 2009 36. o.
[14] NKGB- Állambiztonsági Népbiztosság
[15] SZMERS- szovjet katonai hírszerző és kémelhárító szervezet
[16] Vjacseszlav Mihajlovics Molotov (1890-1986)- szovjet külügyi népbiztos 1939 és 1946 között, szovjet külügyminiszter 1946 és 1949, majd 1953 és 1956 között
[17] Állami Honvédelmi Bizottság: A Szovjetunióban 1941-ben létrehozott szervezet, amely a háborús intézkedések centralizálását szolgálta, vezetője Joszif Visszarionovics Sztálin volt.

helyreállítási munkáiban való alkalmazásukról. A férfiakat 17 és 45 év között, a nőket 17 és 30 év között. Az eredeti tervekben a női munkaerővel még nem számoltak, a decemberi határozat azonban már erről is intézkedik. A kiszállítás lebonyolításáért a Belügyi Népbiztosság volt felelős. A határozat arról is rendelkezik, hogy a foglyok fogadása, elhelyezése, alkalmazása, élelem-, illetve orvosi ellátásáért mely szovjet népbiztosság felelős. A határozat végrehajtását, a foglyok munkába állítását 1945. február 15-ig rendelte el.[18]

Egy 1945. február 2-án kelt Berijánnak tett jelentés szerint addig az időpontig összesen 124.542 németet gyűjtöttek össze a decemberi határozatban foglalt területekről. Az összegyűjtöttek közül körülbelül 12 ezer embert elengedtek, akik betegek, munkaképtelenek, terhes nők, illetve más nemzetiségűek voltak. Február 2-ig így 74 transzporttal összesen 112.480 embert szállítottak ki. A dokumentum szerint Magyarországról 31.923 személyt, Jugoszláviából 10.935 személyt, Romániából 69.332 személyt, Csehszlovákiából 215 személyt, Bulgáriából 75 személyt internáltak.[19]

Az összegyűjtöttek listáját elvben a helyi hatóságoknak kellett összeállítaniuk, a gyakorlatban azonban az NKDV helyi képviselőjének volt döntő befolyása, akit a helyi kommunista szervezetek is segítettek. Általánosan elmondható, hogy a listák elkészítésekor a nevek hangzása volt a fő szempont. Az összegyűjtés során számtalan praktikát alkalmaztak az érintettek félrevezetésére, a valódi okok elhallgatására. Az egyik ilyen, és a legtöbbet alkalmazott módszer az volt, amikor azt mondták, hogy csak kicsi munkára, azaz malenkij robotra viszik őket. A listázott személyeknek jelentkezniük kellett a településeken kijelölt pontokon. Ezután a Magyarországon kijelölt gyűjtőtáborokba gyűjtötték össze a különböző településekről érkezőket. A kutatás még nem teljesen tisztázta, ezek pontos számát, Bognár Zalán 11-12 tábort azonosított, Magyarország akkori területére vonatkozóan.[20] A szállítás során az elhurcoltak a magyar hatóságok és NKDV-s alakulatok, míg a gyűjtőtáborok szovjet ellenőrzés alatt álltak.[21]

Nagymaros, Kismaros és Zebegény települések a második világháború környékén

Nagymaros, Kismaros és Zebegény településekre a 18. században jelentős katolikus németség telepedet le. A népszámlálási adatok tanúsága szerint a 20. század elejéig a

[18] IRATOK A MAGYAR SZOVJET KAPCSOLATOK TÖRTÉNETÉHEZ 65-67. o. (19. dokumentum.)
[19] IRATOK A MAGYAR SZOVJET KAPCSOLATOK TÖRTÉNETÉHEZ 100-101. o. (37. dokumentum)
[20] BOGNÁR 2009 39. o.
[21] STARK 2006 76. o.

térségben élő németek jelentős hányadban megőrizték az identitásukat, sokan egyáltalán nem beszéltek magyarul. A két világháború között is jellemző maradt, hogy az idősebb generációk egymással németül beszéltek, és sok gyerek az 1930-as években is csak az elemi iskolában tanult meg magyarul, de ezen túl gyakorlatilag semmi nem utalt arra, hogy az itt élőknek német identitásuk lenne.[22] Igaz Nagymaroson működött Volksbund[23] szervezet, de tevékenysége többnyire szokványos kulturális rendezvényekre korlátozódott. Sem Zebegényben, sem Kismaroson nem jött létre helyi Volksbund, holott történtek erre kísérletek.

A két világháború között a Dunakanyar térsége jelentős turisztikai célpont volt a budapesti, főleg zsidó középosztály számára. A település lakossága nyárra kiadta a házát a nyaralóknak, ők pedig a házhoz tartózó melléképületekbe költöztek. A férfiak jelentős része az iparban dolgozott, többnyire Vácon vagy Budapesten. Ezt megkönnyítette az is, hogy a XIX. század közepe tájékán közvetlen vasúti összeköttetés épült ki Váccal, illetve Budapesttel, és ez jelentősen megkönnyítette a térség lakosságának ingázását a központi ipari centrumokba, illetve a fővárosba. A nők nagy része azonban még mindig a mezőgazdasági termelésben dolgozott.[24]

A következőkben a népszámlálási adatok alapján próbáljuk meg rekonstruálni a három település két világháború közötti társadalmi-gazdasági viszonyait.[25] A két világháború közötti időszakban három népszámlálás volt Magyarországon: 1920-ban, 1930-ban és 1941-ben. Ezekből az 1941-es Népszámlálás már egy világháborúba sodródott országban zajlott le, és bizonyos adataiban erőteljesen érződik a harmadik Német Birodalom ideológiai, politikai hatása, főként a német kisebbséget érintően.[26]

A három népszámlálás nyelvi adataiból rekonstruálható, hogy az első világháború végére a településeken élő német kisebbség nyelvi asszimilációja megtörtént, ugyanakkor egy többé-kevésbé kétnyelvű közösségről beszélhetünk: az 1941-es adatokból látható, hogy a népesség nagyjából fele kétnyelvűnek mondható. Nagymaros és Kismaros nyelvi tendenciái hasonlóak:

[22]Rotbauer Antal személyes közlése (kortárs nagymarosi lakos)

[23]Volksbund-Volksbund der Deutschen in Ungarn - Magyarországi Németek Népi Szövetsége- 1938-ban létrehozott, a magyarországi németek jelentős részét tömörítő, erős náci ideológiai befolyás alatt álló szervezet.

[24]Rotbauer Antal személyes közlése (kortárs nagymarosi lakos)

[25] NÉPSZÁMLÁLÁS 1920, NÉPSZÁMLÁLÁS 1930, NÉPSZÁMLÁLÁS 1941

[26] Az 1941-es Népszámlálás nemzetiségi-anyanyelvi adatai képezték a későbbi a kitelepítések alapját, illetve valószínűsíthető, hogy a "Malenkij robot" települési "keretei" is nagyban támaszkodtak a '41-es Népszámlálás adataira.

a '20-as és a '30-as Népszámlálás között csökken a magukat német anyanyelvűnek vallók aránya, majd '41-ben ismét emelkedik, Nagymaroson '41-ben gyakorlatilag ugyanannyian vallják magukat német anyanyelvűnek, mint 1920-ban. Zebegényben ettől eltérő tendenciák figyelhetőek meg: 1920-ról 1930-ra gyakorlatilag alig változott a magukat német anyanyelvűnek vallók aránya, 1941-re azonban, egy "kedvező" politikai konjunktúrában, jelentősen lecsökken, miközben a németül beszélők aránya (ami német származást, nem pedig máshogyan szerzett nyelvtudást feltételez ebben az időszakban) ugyanúgy 60 százalék körül alakul, mint Nagymaroson (1. táblázat).[27]

1. táblázat: a három település népességének anyanyelvi adatai a Népszámlálások (1920, 1930, 1941) alapján, N és %

	Nagymaros			**Kismaros**			**Zebegény**		
anyanyelv	**1920**	**1930**	**1941**	**1920**	**1930**	**1941**	**1920**	**1930**	**1941**
jelen lévő népesség	*5033*	*4699*	*4470*	*620*	*644*	*667*	*929*	*891*	*868*
magyar	3072 (61%)	3736 (80%)	2727 (61%)	521 (84%)	616 (96%)	621 (93%)	289 (32%)	336 (38%)	796 (92%)
német	1929 (39%)	958 (20%)	1733 (39%)	98 (16%)	27 (4%)	46 (7%)	630 (68%)	551 (62%)	72 (8%)
tót/szlovák	17		3				4	2	
oláh	3								
horvát	4	2	2				2		
szerb					1				
egyéb	8	3	5	1			4	2	
magyarul beszélni tud	4600	4416	4212	608	639	660	819	816	854
németül beszél			2825 (63%)			328 (49%)			532 (61%)

A vallási felekezeteket illetően a három település gyakorlatilag teljesen katolikus dominanciájú. Nagymaroson található egy kisebb református, illetve evangélikus népesség. Izraeliták Nagymaroson és Zebegényben voltak (néhány család), míg Kismaroson egyáltalán nem voltak zsidók (2. táblázat).

[27] Zebegény speciális helyzetét e tekintetben nem tudtuk megindokolni, a kutatás során nem találtunk olyan forrást, ami magyarázatot adott volna erre az adatra.

2. táblázat: a három település népességének vallási/felekezeti adatai a Népszámlálások (1920, 1930, 1941) alapján, N és %

	Nagymaros			Kismaros			Zebegény		
vallás	**1920**	**1930**	**1941**	**1920**	**1930**	**1941**	**1920**	**1930**	**1941**
jelen lévő népesség	*5033*	*4699*	*4470*	*620*	*644*	*667*	*929*	*891*	*868*
római katolikus	4680	4416	4161	616	626	656	886	866	842
görög katolikus	10	3	3	1	1	1	5	2	
református	232	217	222	3	5	7	14	8	9
evangélikus	61	29	40		10	2	8	7	10
görög keleti			40		2	1	1	1	
unitárius	1								
izraelita	49	34	41				15	6	6
egyéb	0		1					1	1

Az 1920-as és '30-as népszámlálások gazdasági-foglalkoztatási adatainak kategóriarendszere és logikája - a gazdaság struktúrájának változásával összhangban - eltért az 1941-es Népszámlálásétól, így ezt külön tárgyaluk, ezzel együtt az adatokból szépen kirajzolódnak a korszak gazdasági tendenciái. 1920-ról 1930-ra Nagymaroson csökken a mezőgazdaságból élők aránya (őstermelők, napszámosok), és nő az iparban foglalkoztatottaké. Kismaroson és Zebegényben ezek a változások nem annyira szembetűnőek. Az is kitűnik, hogy Nagymaroson jelentős a házicselédek száma, bár ez is csökkenő tendenciát mutat. Mindenesetre 1920-ban 61, míg 1930-ban 47 házicselédet jegyzet fel a Népszámlálás, amiből arra következtethetünk, hogy több tucatnyi olyan háztartás, család lehetett a településen (birtokos gazdák, kisiparosok), akik megengedhették maguknak házicseléd alkalmazását (3. táblázat).

3. táblázat: a három település népességének gazdasági adatai a Népszámlálások (1920, 1930) alapján, N és %

		Nagymaros		Kismaros		Zebegény	
népgazdasági ágazatok	**foglalkoztatási csoportok**	**1920**	**1930**	**1920**	**1930**	**1920**	**1930**
jelen lévő népesség		*5033*	*4699*	*620*	*644*	*929*	*891*
őstermelés	keresők	808	492	136	103	112	65
	eltartott	611	493	96	127	101	69
bányászat és kohászat	keresők	7					
	eltartott	25					
ipar	keresők	881	1009	98	125	173	164
	eltartott	1076	1492	116	169	232	281
kereskedelem és hitel	keresők	83	80	3	5	9	7
	eltartott	114	124	5		5	5
közlekedés	keresők	178	110	33	13	56	34
	eltartott	403	272	78	44	122	90
közszolgálat és szabadfoglalkozások	keresők	93	74	5	3	8	15
	eltartott	138	95	1	3	12	10
véderő	keresők	41	21	7		14	5
	eltartott	41	17	2		19	3
napszámosok	keresők	216	45			11	15
	eltartott	85	31			5	6
nyugdíjasok, tőkepénzesek	keresők	55	104	19	16	22	37
	eltartott	36	105	16	29	16	50
házicselédek	keresők	61	47	5	4	8	14
	eltartott		9		3		1
egyéb ismeretlen foglalkozásúak	keresők	26	42			3	11
	eltartott	55	67			1	9

1941-re tovább folytatódik a tendencia: a mezőgazdaságból Nagymaroson és Kismaroson is a népesség hozzávetőlegesen egyharmada él, míg Zebegényben alig egyötöde (4. táblázat). További adatokból az is kitűnik, hogy a két világháború közötti időszakban főleg a férfiak hagyták ott a mezőgazdasági tevékenységet, ami a nőkre maradt. Ha a mezőgazdasági népesség nemek szerinti eloszlását nézzük, mindhárom településen többségben vannak a nők. Az iskolázottsági, kulturális viszonyokról annyit érdemes megjegyezni, hogy az írni-olvasni nem tudó népesség aránya mindhárom településen elenyésző, ezzel együtt azonban a felsőfokú végzettségűek aránya sem túl jelentős. 1941-ben csupán Nagymaroson

mutatható ki "jelentősebb számban" felsőfokú végzettségű (45 fő)[28], míg Kismaroson (1 fő), illetve Zebegényben (3 fő), elenyésző a számuk.[29]

4. táblázat: a három település népességének gazdasági adatai az 1941-es Népszámlálás alapján, N és %

		Nagymaros	Kismaros	Zebegény
	jelen lévő népesség	*5033*	*620*	*929*
Foglalkoztatási viszonyok	keresők száma összesen	1885	278	349
	önálló	567	66	62
	segítő családtag	97	34	20
	fizikai	1059	155	248
	szellemi	162	23	19
Népgazdasági ágak	mezőgazdaság	594 (32%)	102 (37%)	65 (19%)
	bányászat, ipar, építőipar	650	97	147
	közlekedés, kereskedelem, szolgáltatás	337	49	62
	közszolgálat	153	20	7
	egyéb ágazat	41	2	0
	nyugdíjas	110	8	68

A második világháborús harci cselekmények

A front közeledtével egyre nagyobb mozgás volt tapasztalható a településeken. Kora ősztől nagyon sok, többnyire Erdélyből menekülő szász ment keresztül a településeken, 1944. novemberétől pedig egyre több német katona volt jelen a Dunakanyar térségében. A front közeledtével egyre több ember keresett menedéket a hegyoldalban található pincékben. Sok férfi a házakban maradt, őrizni az értékeket.

„Ekkor már keletről — főleg Erdélyből — megindult a nagy népvándorlás nyugat felé. Nagy tömegekben jöttek, mentek vasúton, de főleg szekereken és gyalogosan a Duna mellett elhúzódó határunkon és községünkön keresztül. Megdézsmálva gyümölcsöseinket, szőleinket, letarolva szántóföldjeinket és magukkal víve takarmányunkat."[30]

A fővárost érő, egyre gyakoribb légitámadások zajai elhallatszottak a Dunakanyarba, több család jött ki Budapestről a légitámadások miatt. A szovjet csapatok december 8-án foglalták el Vácot, december 12-én pedig bevonultak Kismarosra. A front egy hétig húzódott Nagymaros és Kismaros között. Nagymarost több belövés érte. Az egyik eltalálta a Fő téren

[28] Ennek valószínűsíthetően nagy része a helyi pedagógustársadalmat takarja.
[29] Ez gyakorlatilag az orvost, esetleg állatorvost, gyógyszerészt jelentette.
[30] DÖBRÖSSY 2006 35. o. (Monsberger Ferenc visszaemlékezése a Historia Domusban)

álló híres Korona Vendéglőt, amit a németek lőszerraktárként használták.[31] Zebegénybe december 19-én, a Törökmező felől, tehát Nagymarost megkerülve vonultak be az oroszok. Ennek következtében Nagymarost is elhagyták a német csapatok, és átkeltek a Duna jobb partjára. A német katonák december 19-én még tanácskoztak a plébánián, Monsberger Ferenc nagymarosi plébános,[32] a távozásuk előtt kérlelte őket, hogy a templom melletti vasúti hidat ne robbantsák fel. Végül a Remete völgy közelében lévő hidat robbantották fel. A zebegényi hétlyukú vasúti híd is megmenekült a pusztulástól.[33]

Nagymarosra és Zebegénybe tehát gyakorlatilag harc nélkül vonult be a Vörös Hadsereg. A több ezres létszámú katonaság megszállta a nagyobb épülteket, a plébániákat, illetve számtalan lakóházat. A megszálló szovjet csapatok - a beszámolók szerint - rendkívül erőszakosan viselkedtek. Több esetben gyilkoltak meg polgári személyeket, erőszakoltak meg nőket. A nőket, fiatal lányokat el kellett bújtatni. Sok házkutatást tartottak, német katonákat és fegyvereket keresve. A lakosság minden élelmiszerét elvették, amit azok nem tudtak elrejteni. A településeken, a január folyamán gyakorlatilag éheztek az emberek.[34] Jól érzékelteti a helyzetet az előző jegyzetben hivatkozott dokumentum, amelyben a nagymarosi kommunista párt tagjai már-már kendőzetlenül festik le a településen kialakult helyzetet, egy a kormányfőnek, Dálnoki Miklós Bélának írt levelükben.[35]

"Ez sváb település volt, 1944., addig Kismarost nyugodt, szorgalmas nép lakta. Azután, mikor az oroszok, a Szovjetunió csapatai bejöttek Kismarosra, akkor a fiatalság, jobban mondva a falu népe pincékbe húzódzkodott csoportosan, fiatalok, idősek, idősebbek mind-mind-mind ezek mind a pincékbe vonultak be. Úgyhogy az evéssel is úgy voltak, hogy főtt ételt nem igen tudtak főzni, nem tudtak. Úgy, ahogy, ami volt, nagyjából abból éltek."[36]

"Mikor bejöttek az oroszok, először itt voltunk a Kálvária pincében, a Sziklatemplom mellett. Nagyon megijedtünk és hazaszaladtunk. Aztán Molyosék pincéjében bújtunk el. Voltunk vagy tizenegy-tizenketten nők. Tele volt pakolva a pince bútorokkal, olyan sokan voltunk, hogy elaludt a gyertya. Az ajtó előröl be volt falazva, trágya volt elétolva álcának és egy másik

[31] DÖBRÖSSY 2006 38-39. o. (Monsberger Ferenc visszaemlékezése a Historia Domusban)
[32] Monsberger Ferenc 1917-1946 között volt nagymarosi plébános
[33] DÖBRÖSSY 2006 39-40. o. (Monsberger Ferenc visszaemlékezése a Historia Domusban), ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN80-81. o. (Szusztor István plébános visszaemlékezése a Historia Domusban), illetve uo. 94. o. (Szikriszt József visszaemlékezése)
[34] „TÖRVÉNYES" MEGSZÁLLÁS 274.-277. o. (106. dokumentum), HEINCZINGER 3-6. o., Rotbauer Antal személyes közlése (kortárs nagymarosi lakos)
[35] A dokumentum teljes szövegét a függelékben közöljük.
[36] Egy kismarosi visszaemlékező

pincéből mentünk be. Ott ki volt vágva egy négyszögletes akna, arra pedig fahasábokat raktak."[37]

A férfi lakosságból sokakat befogtak munkára is. Többek között szovjet tankok számára kellett megtisztítani, illetve rendben tartani az utakat a Garam irányába való előretöréshez, illetve Nógrád irányába. A zebegényieket egészen a frontig vitték, csak több nap után jöhettek haza.[38] Az erőszakhullám ugyan pár hét után enyhült, de egészen tavaszig jelentős katonaság tartózkodott még a Dunakanyarban, és ez idő alatt a lakosság továbbra is ki volt téve a megszállók atrocitásainak.[39]

"1944. december 19-én lepték meg ezt a falut a keletről érkező orosz csapatok. A falu lerohanása után máris megkezdték az emberek összefogását és sokunkat elvittek Ipolydamásd, Helemba, Garamkövesd irányába. Egészen a tűzvonalig hajtottak bennünket, mert az országutat kellett rendben tartanunk, hogy a tankok el tudjanak menni rajta. Munkánkat borzasztó bombázások és ágyúzások tüzében végeztük. (…) Karácsony és Szilveszter éjszakáinkat egy helembai ház istállójában töltöttük nagy félelemben. 1945. január 3-án sikerült hazajutni, ki a Csákhegyen, ki a szobi földeken keresztül, ki a Duna mentén. Mire hazaértünk, már dobszón keresztül újabb munkára fogták be az embereket. Január 5-én hiányos öltözetben, gyalog hajtottak bennünket egész Kál-Kápolnáig." Ott marhaszállító vagonokba tereltek, ránkcsukták az ajtót és gondosan bedrótozták. Nagyon nagy hidegben érkeztünk meg a végállomásra, Krasznij-Lucsra."[40]

[37] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 90. o. (Garamszegi Pálné, Hirtling Ella visszaemlékezése)
[38] HEINCZINGER 7. o., ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 96. o. (Kocsis Kálmán visszaemlékezése)
[39] DÖBRÖSSY 2006 40-46. o. (Monsberger Ferenc visszaemlékezése a Historia Domusban), ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN80-81. o. (Szusztor István plébános visszaemlékezése a Historia Domusban)
[40] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 96. o. (Kocsis Kálmán visszaemlékezése)

Összegyűjtés körülményei

Az érintettek összegyűjtése a három településen ugyanúgy zajlott. Kidobolták,[41] hogy a 7161. számú határozatban kijelölt korosztályba tartozó nők és férfiak a keresztlevelükkel jelentkezzenek a települések egy erre kijelölt helyén. Nagymaroson a Király utcában, Kismaroson az ún. Müller-házban, Zebegényben a Napraforgó utcában jelölték ki a gyülekezőpontot. Több elterelő tartalmú indokot hoztak fel, például, hogy a szabad mozgást elősegítő igazolást vagy élelemjegyet kapnak. Nagymaroson és Kismaroson január 2-án, Zebegényben január 4-én kellett jelentkeznie az érintetteknek.[42] Ez elmúlt hetek erőszakos cselekményeinek tapasztalata alapján senki sem merte megkockáztatni, hogy nem jelentkezik.[43] A helyszíneken nagy tömeg gyűlt össze, a rokonok és ismerősök aggodalommal figyelték, mi fog történi az érintettekkel.[44]

"1945. január 2-án kidobolták községünkben, Nagymaroson, hogy tíznapi munkára kötelesek jelentkezni a 16—45 év közötti férfiak, a 17-35 év közötti nők. A község egyik kijelölt házába kellett menni, ahol felírták a nevünket. Nem számított, hogy valaki gyenge vagy erős, csak a létszám meg legyen."[45]

A helyszínen szovjet fegyveres katonák gyűrűjében a szovjet tisztek tolmács segítségével mindenkit egyenként kihallgattak, majd ez után gyakorlatilag foglyul ejtettek. Ezt követően kidobolták, hogy akinek a hozzátartozója nem ment haza, azok vigyenek a gyűjtőhelyekre meghatározott számú napra élelmet és ruházatot. A visszaemlékezések nem egységesek a tekintetben, hogy mennyi is volt pontosan ez a szám. Voltak, akik pár napra, akik tíz napra, és akik két hétre elegendő ellátmányra emlékeztek. De ha bármelyiket is vennék alapul, az könnyen megállapítható, hogy ez köszönő viszonyban sincs azzal, amit a 7161. számú

[41] A kidobolás az 1950-es évekig a helyi hatóságok határozatainak és közleményeinek közzétételére szolgált.
[42] DÖBRÖSSY 2006 42-43. o. (Monsberger Ferenc visszaemlékezése), ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 80-81. o. (Szusztor István plébános visszaemlékezése a Historia Domusban), VARGA ORSOLYA 2009 207-208. o.
[43] Ennek kapcsán érdemes megemlíteni Jung Ferenc történetét, aki szerepelt a listán, de az összegyűjtés idején nem tartózkodott otthon. A kilátásba helyezett büntetésektől való félelmében ezért egyedül indult el a többiek után. (Jung Ferenc unokájának, Baranyay Péternek személyes közlése)
[44] Felvetődik az a kérdés, hogy miként sikerült ennyi embert elhurcolni mindenféle komolyabb atrocitás nélkül, amikor a falukban gyakorlatilag minden ötödik család érintett lehetett akkoriban. Ennek két oka lehet, egyrészt ekkor még mindig jelentős számú katona tartózkodott a településeken, másrészt, minthogy - az előzetes tapasztalatok alapján is, amikor már decemberben volt rá példa, hogy néhány napra-hétre az oroszok dolgozni hurcoltak férfiakat a környékről - ez esetben is arra számítottak az érintettek - minthogy ezt is akarták elhitetni velük - hogy csupán néhány napos, egy-két hetes munkáról lesz szó, mely után nyugodtan hazatérhetnek. Előzetesen semmi sem utalt arra, hogy ez esetben nem erről van szó, hanem több éves kényszermunkatáborról a Szovjetunióban.
[45] DÖBRÖSSY 2006 76. o. (Ritzl Istvánné, Bodonyi Gabriella visszaemlékezése)

határozat megengedett, vagyis hogy mindenki 200 kg súlyig vihet magával fehérneműt, ruhát, edényeket és élelmet. Persze ha a figyelembe vesszük, hogy az elhurcoltakat több napig gyalogoltatták a gyűjtőhelyekre, a határozat e része eleve irreális volt. A Dunakanyarból elhurcoltak nagyon kevés holmival indultak útnak.[46] Csak kevesen vittek étkezéshez szükséges eszközöket, ágyneműt stb. Több visszaemlékező említi, hogy a velük együtt levő egriek és balmazújvárosiak hatalmas csomagokkal érkeztek.[47]

"1945. január 2-án szedték össze Nagymaroson a svábokat. A családomból engem és a bátyámat vitték el. Sohasem voltunk tagjai egy szervezetnek sem, sohasem politizáltunk. Csakis a nevünk alapján választottak ki bennünket. Mentünk is volna, meg nem is, de muszáj volt mennünk, mert mellettünk volt a kapitányság, így nem lehetett kibújni a rendelet alól. Édesanyám rögtön állatot akart vágni, ételeket akart készíteni, de már nem volt idő rá. Először a bátyám ment, majd én. Be kellett mondani a nevünket, s már örök kísértek el bennünket, mód sem volt arra, hogy elszökjünk, vagy akár csak elköszönjünk anyámtól. Egy találatot kapott házba zsúfoltak bennünket éjszakára, pont abba, melynek ablakkeretét nekem kellett volna megjavítanom. Szerencsétlenségemre éppen a még elkészületlen ablak alá kerültem, jó huzatos volt. Aztán átkísértek egy volt vendéglőbe, ahol szinte mindent eltüzeltünk, ami égett, mert hideg volt, majd visszatereltek minket az előző házba. Másnap többen meglátogattak minket, köztük apám is, aki forró teát hozott. Majdnem őt is hozzánk sorolták, csak nehezen jutott ki és a teát is elvették."[48]

"Engem is elvittek 1945. január 3-án. Ezt a napot soha nem lehet elfelejteni. Még most is előttem a kép: állunk sorban a Király utcában, sírva integetnek a szüleink, s mi pedig a nővéremmel könnyek között búcsút intünk nekik."[49]

Országszerte jellemző volt, hogy a már említett, még 1944. novemberben Berija 001411. számú parancsa alapján, a különböző településekre meghatározott kontingensek az összegyűjtés során csak úgy voltak teljesíthetőek, ha nem németeknek titulát vagy korhatár alatti személyekkel „töltötték fel" a csoportokat.[50] A három település vonatkozásában erre nagyon kevés példa akadt,[51] aminek az lehet az oka, hogy a népszámlálási adatok, ami a kontingensek összeállításánál a fő szerepet játszotta, nem állt arányban a településeken

[46] Megjegyeznénk, hogy a Dunakanyarból azért is voltak kénytelenek gyalog útnak indulni, mert ebben az időszakban Budapest még ostrom alatt állt, vagyis nem volt biztosított a vasúti összeköttetés a Dunakanyar és Kál-Kápolnán lévő gyűjtőtábor között. Az egriek és a balmazújvárosiak azért is tudtak több csomaggal érkezni, mert őket valószínűsíthetően vasúton szállították Kál-Kápolnáig.

[47] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 87. o. (Hunyadi Mártonné, Heiszler Anna visszaemlékezése)

[48] DÖBRÖSSY 2006 85-86. o. (Schült József visszaemlékezése)

[49] Uo. 84. o. (Jung Károlyné, Valentin Erzsébet visszaemlékezése)

[50] MOSZKVÁNAK JELENTJÜK 35-36. o. (Révai József levele Rákosi Mátyásnak)

[51] A kutatás során egy olyan esettel találkoztunk, egy kismarosi visszaemlékező esetében, amikor valakit ott helyben, kézzel írtak fel az előre elkészített listára.

német névvel bírók számával, így a névjegyzékből könnyen ki lehetett válogatni a megfelelő számú embert.[52]

Nagymarosról és Kismarosról még az összegyűjtés napjának estéjén útnak indították az első csoportokat. Nagymaroson Monsberger Ferenc plébános kérésére a szovjetek még január 2-án este hazaengedték a nők nagy részét, őket másnap indították el. Kismarosról január 2-án indították el az összegyűjtöttek csoportját, majd néhány nappal később az úgynevezett Teka-féle házban (mai Boldogasszony Háza Ciszterci Monostor rendelője) ismét összefogtak jó néhány embert, akiket a többiek után vittek.[53] Zebegényből az elfogást követő nap kora reggel, január 5-én indultak el. Sok családból két-három, akár négy embert is elhurcoltak. Mindenkit megfenyegettek, ha szökni próbál, a családját atrocitások fogják érni. Ennek ellenére páraknak sikerült megszökni, és semmi jel nem utal arra, hogy akár őket, akár a családjukat megtorlás érte volna emiatt. Nagymarosról 399, Zebegényből 111, Kismarosról pedig 85 embert hurcoltak el.[54] A rendelkezésre álló 1941-es Népszámlálási adatok alapján egy közelítő becslést készíthetünk arról, hogy ezek a létszámok az adott korosztály mekkora arányát érintették. A becslést megnehezíti, hogy a Népszámlálás korcsoportos felosztása más, illetve értelemszerűen nem tudunk a háborús veszteségekkel, illetve a vándorlási különbözetekkel kalkulálni. További probléma, hogy az elhurcoltak nemi arányát sem ismerjük. Ezzel együtt a következő táblázatban kísérletet teszünk egy becslésre, mely közelítőleg jól érzékelteti az érintettség mértékét. A táblázatból kitűnik, hogy abszolút számban Nagymarosról vitték el a legtöbb embert, de arányaiban Kismarost és Zebegényt még inkább érintették az elhurcolások. Összességében nem tévedünk nagyot, ha kijelentjük, hogy a három település vonatkozásában az érintett - fiatal és középkorú korosztály - egyharmadát-felét érintette a Malenkij robot (5. táblázat).[55]

[52] Ez is azt erősíti meg, hogy a XX. század ezen éveire a településeken élő német lakosság jelentős része asszimilálódott.
[53] Egy kismarosi visszaemlékező
[54] ZIELBAUER 1989 282. o., ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 83. o.
[55] Fontos hangsúlyozni, hogy a háborús veszteségekkel, illetve a vándorlási mozgalmakkal nem is tudunk számolni.

5. táblázat: a három településről elhurcoltak létszáma és az 1941-es Népszámlálás alapján az érintett korosztály létszáma, N és % - saját számítás

	Nagymaros	Kismaros	Zebegény
a jelenlévő népesség összesen	*4470*	*667*	*868*
a 17-45 éves férfi népesség becsült száma	*909*	*138*	*159*
a 17-30 éves női népesség becsült száma	455	69	96
az érintett korosztályok becsült létszáma összesen	1364	207	255
az elhurcoltak száma	399	85	111
az elhurcoltak aránya az adott korosztályban	**30%**	**41%**	**44%**

A Dunakanyarbal parti részéről elhurcolt polgári személyek összegyűjtésére a Kál-Kápolnai vasútállomás közelében fekvő gyűjtőhelyet jelölték ki. Innen indították Románián keresztül a transzportokat a Szovjetunióba.

A különböző csoportok 5-6 napig gyalogoltak a Szendehely- Nézsa- Szirák- Rózsaszentmárton- Gyöngyös útvonalon egészen Kál-Kápolnáig. A körülbelül 130 kilométeres utat hatalmas hóban, a harcok nyomai és sokszor az elesett katonák holtteste között kellett megtenni. A szovjetek folyamatosan ellenőrizték a létszámot, általában minden település előtt és után. Az út során természetesen folyamatos téma volt az, hogy vajon mi lesz a sorsuk. A Kál-Kápolnai vasútállomás környékén lévő utcákból kitelepítették az ott lakókat, körbekerítették a területet, így kialakítva a gyűjtőtábort.

"Ekkor kezdődött a kálváriánk. Az első éjszakát Nógrádverőcén töltöttük. Onnan a hajnali órákban úttalan utakon, esőben, szélben, huszonhárom községen keresztül tereltek, mint az állatokat, míg Kál-Kápolnára nem értünk. Az éjszakákat általában iskolákban töltöttük, ahol nemhogy fűtés, de sok helyen még ablak sem volt. Kálra érkezésünkkor őreink már nem engedték a lakosságot szóba elegyedni velünk." [56]

"A kálváriánk 1945. január 2-án kezdődött, amikor jelentkezni kellett Müller Béláék házában azért, hogy igazolást kapjunk a szabad mozgáshoz. Mint kiderült, ez csak csalétek volt. Aki oda bement, ki már nem jöhetett. Kiszóltak a hozzátartozóknak, hogy hozzanak két hétre

[56] DÖBRÖSSY 2006 76. o. (Ritzl Istvánné, Bodonyi Gabriella visszaemlékezése)

élelmet, ruhát, mert visznek munkára a front mögé dolgozni. (...) Gyalog hajtottak Kálkápolnáig. Közben, ahol ránk esteledett, ott megpihentünk egy éjszakát."[57]

"Január 2-án indultunk és napi 30-40 km gyaloglás után értünk Kál-Kápolnára. Ott egy egész utca ki volt lakoltatva, ezekben a házakban helyezték el a sok elhajtott embert. Százan is feküdtünk egy szobában a csupasz padlón." [58]

"Gyalog indultunk el Kál-Kápolnáig, hat napig tartott az út. Azt mondták, hogy két hétre visznek el bennünket kórházba beteget ápolni."[59]

A gyűjtőtábor látványa, a többsoros kerítés, a nagyszámú fegyveres az elhurcoltak többségét ráébresztette arra, hogy valószínűleg több ideig tartják majd őket fogva, és akár külföldre is elvihetik őket.[60] Ezt erősíthette az a tény is, hogy az elhurcoltak tudatában lehettek annak a ténynek, hogy csak a németnek titulált embereket vitték el.

Kál-Kápolnán ismét egyenként, egy szovjet tiszt előtt kellett megjelelniük. Itt arra akarták kötelezni őket, hogy vallják magukat németnek. A magyarokat, szlávokat hazaküldték.[61] Az otthoniaknak egy jó ideig ez volt az utolsó megbízható forrása arról, hogy hol tartózkodnak.[62] Pár napos várakozás után megkezdődött a bevagonírozás. A visszaemlékezések kivétel nélkül a Füzesabony, Nagyvárad, Kolozsvár, Brassó, Ploiesti, Adjund, Iasi útvonalat említik. Adjundban széles nyomtávú kocsikra rakták át a foglyokat.[63] A foglyokat szállító szerelvények a mai Dnyipron keresztül érkeztek meg 1945 februárjának elején a Donyeci-medencébe.

A kiúton történtekről több dolgot is ki kell emelni. A szállításnál használt marhavagonokban embertelen körülmények uralkodtak. Sok esetben állati ürülékkel teli vagonokba zsúfolták be az embereket, egy vagonba minimum 30-40 főt. A vagonokat bezárták, több esetben bedeszkázták. A vonatok többnyire éjjel mentek.[64] Adjund volt az első hely, ahol

[57] Egy kismarosi visszaemlékező
[58] DÖBRÖSSY 2006 102. o. (Vandrus Edéné,Zoller Gizella visszaemlékezése)
[59] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 93. o. (Hirling Ágostonné, Heincz Rozália visszaemlékezése)
[60] MALENKIJ ROBOT (film) Schmidt Magdolna berkenyei elhurcolt interjúja, HEINCZINGER 22. o., DÖBRÖSSY 84. o. (Jung Károlyné, Valentin Erzsébet visszaemlékezése)
[61] Ebben az esetben is csak feltételezéseink lehetnek arról, hogy mi történhetett. Valószínűsíthetően a bürokrácia alsóbb szintjén - a települési szinteken - mindenképen tartották magukat a keretszámokhoz, ezért kerülhettek olyan is "begyűjtésre", akik eredetileg nem voltak érintve a rendelet által. A Kál-Kápolnai gyűjtőtáborban - a bürokráciai egy magasabb szintjén - nagyobb autonómiával tekintettek el az egyes konkrét települések keretszámától és a nem német származású elhurcoltakat nagyobb valószínűséggel engedték el.
[62] HEINCZINGER 22-23. o., DÖBRÖSSY 50. O. (Bergmann Béla visszaemlékezése)
[63] Mint sokszor a visszaemlékezésekben itt is egymásnak ellentmondó információkkal találkoztunk. Többen említik, hogy Adjundban tették át őket széles nyomtávú kocsikra, de ez minden valószínűség szerint Iasiban történhetett, mivel ott volt Besszarábia határa.
[64] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 8. o. (Krebsz György naplója)

leszállhattak. Az adjundi pályaudvarról egy régi, használaton kívüli kastélyba terelték őket. Körülbelül ezerötszáz embert zsúfoltak ebbe a kastélyban össze.

Adjundig jellemzően az egy településről érkezők csoportjai együtt tudtak maradni, bár mindez, mind pedig a későbbi esetleges szétválasztások ad hoc módon történhetek. Az adjundi kastély január 19-én este leégett, a foglyok közül sokan bennégtek. A kastély leégése szinte az összes visszaemlékezésben felbukkan, ez azért is lehetett traumatikus, mivel eddig az egyes településekről érkezők többé-kevésbé együtt tudtak maradni. A kastélytüzet követően azonban teljesen ad hoc módon fogdosták össze és osztották szét az embereket, így sokan elszakadtak egymástól, más-más transzportokkal vitték őket különböző táborokba, és a következő éveket egymástól távol, mit sem tudva töltötték.[65]

"Hogy meddig voltunk úton, míg a romániai Adjutba értünk, már nem tudom. Ott kiszállítottak a vonatból és egy kastélyban szállásoltak el bennünket. Másnapra meleg ebédet ígértek, mert a hazai már elfogyott. De az ebédből nem lett semmi, mert a kastély éjszaka kigyulladt és mi hanyatt-homlok menekültünk kifelé. Egy üres térre tereltek, ahol pillanatok alatt 14-16 éves katonaruhába öltözött fegyveres fiúk vettek körül minket és egy városszéli gettóba kísértek."[66]

"1945 január 5-én reggel gyalog indultunk útnak. Azt mondták, Vácra visznek két heti munkára és mi csak úgy csomagoltunk ruhát meg élelmiszert két hétre. Kál-Kápolnáig gyalogoltunk, ahol mégegyszer ellenőriztek. Néhányat visszaengedtek közülünk, például Stefit és Matyót. Aztán vagonba tettek és Adjudba mentünk. Egy nagyon szép kastélyba kerültünk. Elhelyezkedtünk az első emeleten, de egyszercsak tűz ütött ki. Kiugrottunk az ablakon, menekültünk, ahogy tudtunk. Az egész épület összeomlott."[67]

[65] VARGA ORSOLYA 2009 210-211. o.
[66] DÖBRÖSSY 2006 76-77. o. (Ritzl Istvánné, Bodonyi Gabriella visszaemlékezése)
[67] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 87. o. (Hunyadi Mártonné, Heiszler Anna visszaemlékezése)

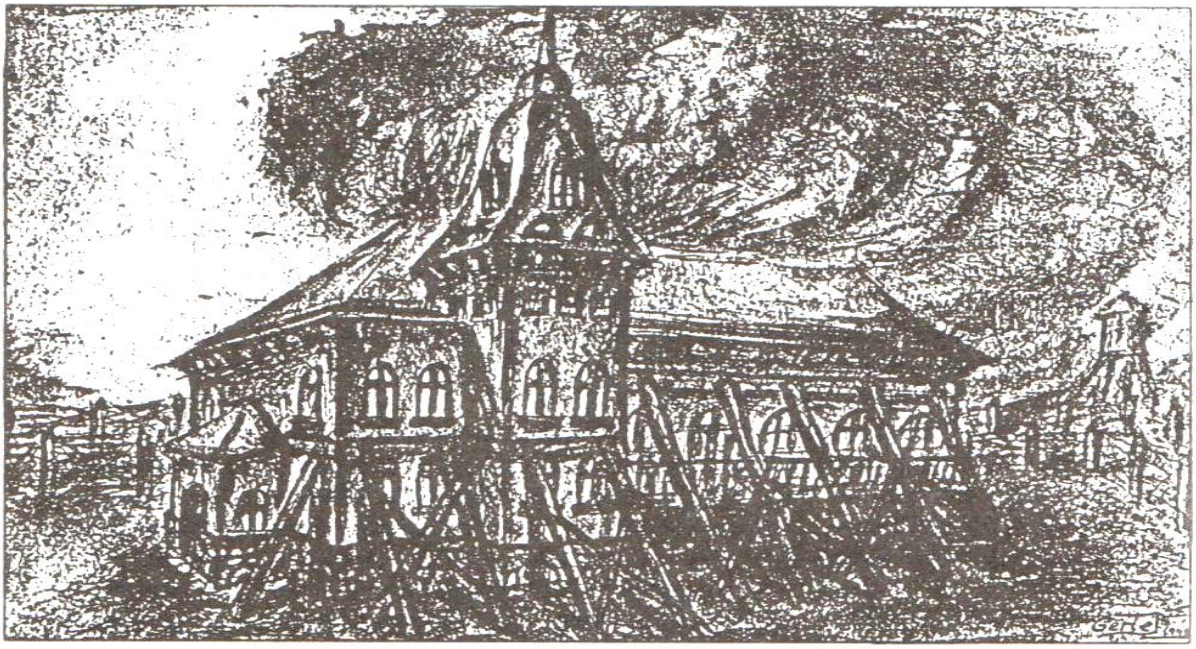

Forrás: Gerle István rajza az adjundi égő kastélyról[68]

Ezután a foglyokat szétosztották, és a környékbeli raktárépültekbe helyezték el őket a következő éjszakára. Másnap ismét megkezdődött a bevagonírozás. A kiút során végig rendkívül hideg volt, élelmet és vizet csak minimális mértékben kaptak, pár kiló kenyeret, némi konzervet.[69] A testi szükségleteiket a vagonon belül kellett elvégezniük, ezért kisebb lyukakat csináltak a vagon padlóján. Meg kell említeni a dolog lelki aspektusait is. Ahogy egy visszaemlékező írja: *„Bent a tapogatózó félelem, kint pedig az őrzők kétes lelkiismerete suttogott."* Az őrszemélyzet viselkedése persze vegyes képet mutatott, de a háború keltette ellenérzések és a győztes mámor a többségből ellenséges viselkedést váltott ki a foglyokkal szemben. A kiút során sokan meghaltak, holttestüket a következő rövid megállás során kitették a vagonokból. [70]

[68] A kép forrása: ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 9. o.
[69] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 9-10. o. (Krebsz György naplója)
[70] DÖBRÖSSY 2006 51-52- o. (Bergmann Béla naplója)

Táborok

A transzportok legnagyobb arányban az akkor Sztalinonak nevezett Donyeck városába érkezett. Számos ember azonban Donyecktől kissé távolabb fekvő kényszermunkatáborokba került. A foglyok innen gyalog vagy valamilyen járművön jutottak el a számukra kijelölt kényszermunkatáborokba. A három településről elhurcolt foglyok először többnyire a Sztalino, a KrasznijLucs, a Makejevka környéki táborokba kerültek. Ezek nem egy-egy konkrét tábort jelentenek, hanem az adott településhez tartozó táborkörzeteket. Az egy évnél hosszabb ideig kint lévők közül mindenki több táborban volt. A foglyokat a legtöbb esetben a jó idő beköszöntétől késő őszig a donbaszi kolhozok valamelyikében dolgoztatták, de az is előfordult, hogy december végéig ott kellett maradniuk. Rendszerint ezután vitték őket egy újabb táborba, hogy ismét az ipari termelésben dolgozzanak.

A Donyec-medence[71]

[71] A térkép forrása: ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 13. o.

KrasznijLucs környéki táborokban főként nagymarosi, zebegényi, berkenyei, balmazújvárosi és nagyváradi foglyok voltak.[72] KrasznijLucsban két szénbánya volt, egy kisebb és egy nagyobb, az elhurcoltak nagy része a bányához lett beosztva. Több visszaemlékező is a krasznijlucsi táborokat tartotta a legembertelenebbnek.[73] Sztalinoban főként nagymarosi, kismarosi, vecsési, mátravidéki és bácskai foglyok voltak, akiket többnyire a sztalinoi gyárak újjáépítésénél, majd a termelésben dolgoztatták. Makajevka környékén főként nagymarosi, kismarosi, berkenyei és szerdahelyi (Erdély) elhurcoltak voltak, őket az újjáépítésnél alkalmazták. Később sokan megfordultak a Donyecktől északra fekvő iparvárosban Druskovkában, ahol korábban orosz köztörvényes foglyokat őriztek.[74] A foglyok itt a vas és öntöde gyárban dolgoztak.

Az elhurcoltak a fent felsorolt négy helyszínen töltötték a rabságuk nagy részét. A visszaemlékezésekben ezen túl még jó pár olyan helyet említenek, ahol egyéb más táborban vagy kolhozokban voltak, hosszabb-rövidebb ideig megfordultak.[75]

Voltak ezektől a táboroktól elkülönítve úgynevezett betegtáborok is, ahol bizonyos szempontok alapján hetente osztályozták a több száz fogvatartottat, azt vizsgálva, mikor foghatók újra munkába.[76]

A megérkezéskor a fogvatartottakat külön női és férfi századokba osztották, és mindenkikapott egy számot.[77] A táborok sok helyen még nem voltak teljesen készen, a foglyok első feladata a tábor építésének befejezése volt.[78] A foglyok egy része a tábor elkészültéig átmeneti helyen volt őrizet alatt.[79] Mivel sokaknak nem volt meleg ruhája, halott szovjet katonákról levett pufajkákat viseltek.

[72] DÖBRÖSSY 2006 79. o. (Ritzl Istvánné, Bodonyi Gabriella visszaemlékezése)
[73] Uo. 91. o. (Müller Ferencné, Mohr Rozália visszaemlékezése)
[74] Uo. 79. o. (Ritzl Istvánné, Bodonyi Gabriella visszaemlékezése).
[75] Ezeket a helyeket a kutatás során nem sikerült megnyugtató módon azonosítani, ezért azokat a visszaemlékezésekben előforduló alakban itt soroljuk fel: Orszk, Horki, Orzseniki, Gyeszidbiz, Zavovojkova, Kalinovka, Todovka, Trudovszkája
[76] DÖBRÖSSY 102-103. o. (Vandrus Edéné, Zoller Gizella visszaemlékezése)
[77] Uo. 52. o. (Bergmann Béla naplója) Schmitd Magdolna Berkenye
[78] DÖBRÖSSY 52. o. (Bergmann Béla naplója)
[79] Uo. 76. o. (Ritzl Istvánné, Bodonyi Gabriella visszaemlékezése) Uo. 106. o. (Valentin Antalné, Ogel Mária visszaemlékezése)

„Kaptunk pufajkákat, melyek igen melegek voltak. Szépséghibájuk, hogy elesett katonákról húzták le ezeket, melyen rajta maradt a katonák vére. Ennek ellenére nagyon örültünk neki.”[80]

A táborok küllemükben hasonlóak voltak. A foglyok számára kijelölt szállások valamilyen korábban már meglévő, vagy sebtében felhúzott épületek voltak. A később részletezendő higiéniai körülmények a fogva tartás ideje alatt semmit sem javultak. A fogvatartottak őrizetéről a többsoros drótkerítések, a tábor sarkaiban elhelyezett őrtornyok és fegyveres őrök gondoskodtak. A táborokban volt konyha, kisebb épületrészek a nagyon súlyos betegek, illetve egy másik a tábori személyzet számára. Kezdetben nem mindegyik táborban épült ki a konyha részleg, és több kilométert kellett gyalogolni az étkezéshez.[81]

A kijárás csak engedéllyel volt lehetséges. A táborok bejáratánál, a portán kellett jelentkezni a ki és belépés alkalmával. A táborokban folyamatos létszámellenőrzést tartottak. A téli hidegben állandó problémát jelentett a fűtőanyag hiány, elegendő mennyiséget csak a munkahelyről, bányából vagy fatelepről való lopással tudtak szerezni. Március közepéig rendkívül kemény téli időjárás volt a jellemző, de május elejéig mindennapos volt a havazás. Október elején ismét beköszönt a rossz idő, novembertől pedig a téli időjárás. Férfiak és nők hatalmas egyterű, olykor emeletes barakkokba voltak elhelyezve. A kemény téli hónapokban gyakran a barakkokat is ellepte a hó.

„A szobánk ablakán befújta a szél a havat, előfordult, hogy reggel hóemberként ébredtünk. A kulacsban reggelre befagyott a víz. Másnap megint mentünk dolgozni, kezdődött minden elölről. És ez így ment hónapokon keresztül.”[82]

Az emeletes fekvőhelyeket nyers gyalulatlan deszkákból rakták össze, fejrészén féloldalas, íves deszka volt szögelve.[83] A barakkokban hemzsegtek a különböző élősködök és ízeltlábúak, bolhák, tetvek, poloskák.

„Centi vastagságban feküdtünk a poloskákban, kínoztak a tetvek és a bolhák. Egy helyiségben legalább kétszázan voltunk. A lágert négysoros dróttal vették körül. Minden sarkon volt egy őrtorony szuronyos katonákkal.”[84]

[80] DÖBRÖSSY 87. o. (Schült József visszaemlékezése)
[81] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 17. o. (Krebsz György naplója), DÖBRÖSSY 99. o (Gulyás Imréné, Maurer Katalin visszaemlékezése)
[82] DÖBRÖSSY 2006 99. o. (Gyulyás Imréné, Maurer Katalin visszaemlékezése)
[83] MALENKIJ ROBOT (film) Schmidt Magdolna berkenyei elhurcolt interjúja
[84] DÖBRÖSSY 2006 87. o. (Schült József visszaemlékezése)

Munkavégzés

A munkavégzés, kevés kivételt leszámítva, mindenki számára nehéz fizikai munkát jelentett, tekintett nélkül a foglyok nemére. A kényszermunkások felhasználása a tervgazdálkodás keretein belül történt. A szovjet Belügyi Népbiztosság a GUPVI intézményén keresztül bocsátotta rendelkezésre a különböző gazdasági vállalatok számára a foglyokat. A GUPVI foglyai a háborút követő években a háborús károk felszámolásában, az építőiparban, a bányászatban, a fémfeldolgozó-iparban és a mezőgazdaságban dolgoztak.[85] Voltak a kemény fizikai munkák mellett könnyebb munkák is, amit főleg a nők láttak el, ilyen például a varrodai, a konyhai, takarítói vagy a kórházi munka, de szinte kivétel nélkül megfordult mindenki valamelyik gyárban vagy bányában.[86] Ezek mellett kisebb javító és építő munkákat is kaptak a táboron belül vagy annak környezetében.[87] A kényszermunkások számára elviekben meghatározták a napi munkaidőt, a teljesítendő a munka mennyiségét, azaz a normát, és a havi szabadnapokat. A visszaemlékezésekből kiderül, hogy gyakorlatban ez teljesen máshogy történt. A 8 órás munkaidőnél ténylegesen jóval többet kellett dolgozni, akár 12-16 órát is.[88] A munkahelyre szállítást az előírtakkal ellentétben nem számolták bele a munkaidőbe. Éhesen, legyengülten és betegen kellett olyan munkákat végezniük, amelyek egy életerős ember számára is megerőltető lett volna. A szabályok ellenére többnyire még vasárnap sem volt pihenőnap. A szabadnapon vagy valamelyik ipartelepre vitték őket takarítani vagy kivitték őket valamelyik kolhozba.[89]

A foglyokat fegyveres őrök kisérték a több kilométerre található munkahelyekre. A munkát több műszakban kellett végezni, a foglyokat általában a reggeli és a délutáni műszakban alkalmazták. Büntetés gyanánt előfordult, hogy egymás után több műszakban kellett dolgozni. Táboronként változott, hogy reggel mikor ébresztették a rabokat, volt ahol hajnali 4 órakor, volt ahol 6 órakor rendelték el a sorakozót.[90] Betegség miatt csak a teljesen legyengült, már járni sem képes foglyok kaptak felmentést a munka alól. Ennek az lett a következménye, hogy nagyon sokan a munka közben haltak meg.[91] Nagyon sűrűn

[85] STARK 2006 145-147. o.
[86] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 90-91. o. (Garamszegi Pálné, Hirling Ella visszaemlékezése)
[87] Uo. 29-30. o. (Krebsz György naplója)
[88] STARK 2006 163. o
[89] DÖBRÖSSY 2006 98. o. (Gulyás Imréné, Maurer Katalin visszaemlékezése), ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 48. o. (Krebsz György naplója)
[90] HEINCZINGER 64. o.
[91] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 86. o. (Krebsz István visszaemlékezése)

előfordultak balesetek is. Ebből a szempontból a bánya volt a legveszélyesebb, gyakoriak voltak a súlytólégrobbanások, de az anyagmozgatásoknál is nagyon sokan súlyos sérüléseket szenvedtek a nagyon nehéz súlyok miatt.[92]

A visszaemlékezésekből megállapítható, hogy Dunakanyarból elhurcolt emberek többnyire az újjáépítésben, a bányászatban, a mezőgazdaságban és a fémfeldolgozó iparban voltak alkalmazva.

A helyreállítási munkák során először a lerombolt ipari létesítmények és a környező települések épületeinek romjai közül kellett elszállítaniuk és megtisztítaniuk a még felhasználható alapanyagokat.[93] Majd az újjáépítésnél hordani a betont, a maltert, a téglát, és egyéb építőanyagokat. Talicska híján ezeket a műveleteket szilkével és saroglyával kellett végezni. Mindezt hiányos öltözetben a kemény téli időben, sokszor mínusz 30-40 C fokban.

„Nekünk gyárakat kellett felépíteni, betont, maltert, téglát hordani."[94]

„Lerombolt házaktól kellett a téglát hordani 40 fokos hidegben. Akkor fagyott le Tóni lábujja is. A téglákról a maltert kellett leszedni. Az őrök vigyáztak ránk. Aztán a szilkével, saroglyával el is kellett cipelni a téglát, ketten fogtuk, egy elöl, egy hátul. Nagyon nehéz volt, de ha megálltunk már kiabálták, hogy davaj, davaj…"[95]

A visszaemlékezők többnyire a bányában végzett munkát tartották a legelviselhetetlenebbnek. A bányában rendkívül rossz körülmények között kellett dolgozni. A foglyok a különböző üzemrészekbe lettek elosztva. Ha valakinek „szerencséje" volt, valamelyik műhelybe lett beosztva, de leginkább a rakodó munkáknál, az új vájatok kialakításánál és a fejtés során alkalmazták a kényszermunkásokat.[96]

„Kivétel nélkül mindenkit beosztottak a bányához. Akinek szakmája volt, az bejárt a városi üzemekbe. Építő brigádot is szerveztek. Minden reggel fegyveres őrök kísérték a rabokat a munkahelyekre, este meg vissza. Hatan dolgoztunk együtt. Egy évig három műszakba jártam. Oroszokkal együtt építettük az új bányalejáratot."[97]

[92] STARK 2006 148. o.
[93] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 91. o. (Garamszegi Pálné, Hirling Ella visszaemlékezése)
[94] DÖBRÖSSY 2006 117. o. (Villányi Mátyásné, Raszler Stefánia)
[95] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 91. o. (Garamszegi Pálné, Hirling Ella visszaemlékezése)
[96] STARK 2006 148-150. o.
[97] DÖBRÖSSY 2006 106. o. (Valentin Antalné,Ogel Mária visszaemlékezése)

Lent a föld alatt állandó vizes és sáros környezetben kellett dolgozni, ruhájuk már a műszak elején csuromvizes lett, munka végeztével ez a felszínen rájuk fagyott és felsértette a bőrüket. Lent a föld alatt általában csak görnyedve vagy kúszva tudtak közlekedni.

„Lent dolgoztunk a csillénél, szenet és bányafát hordtunk. Állandóan sárban és vízben jártunk, hiába csavartuk a rongyot a lábunkra, rögtön átnedvesedett. A víz már a liftben sugárban ömlött ránk. Mire leértünk, már csuromvizesek voltunk."[98]

„Hát, amíg leértünk hol itt vertük be a fejünket, hol ott az ácsolatba, fenékre estünk. A strecken lehetett csak állva menni, ahol a csillék mentek, különben csak kúszva, görnyedve."[99]

Antracitot bányásztak, ami egy szilánkos, könnyen törő szénfajta. Ez sok vágott sérülést tudott okozni. Ún. rubákolóval, vagyis egyszárú csákánnyal kellett fejteni a szenet. Ezzel kellett a kő és a szén között 20-40 centiméteres sávot vágni. A kezüket mindig össze-vissza beverték, csak fekve tudtak dolgozni. Robbantás után a szenet a csillékhez kellett kotorni, kiválogatni majd megrakodni azokat.[100] Fent a felszínen a csillékből kiborított szenet a vasúti vagonokra kellett felpakolni, úgy, hogy körülbelül 50 kg szenet fellapátoltak egy szilkékre, és ezt egy pallón kellett a vagonra felcipelni.[101] A visszaemlékezések nem említik, hogy ezek a folyamatok ténylegesen milyen mennyiséget jelentettek, de a szakirodalom több adatot is említ más, a térség vonatkozásában született memoárok alapján. Egy nőnek például napi 25 mázsa szenet kellett lapátolnia, vagy társával 120-130 csillét kellett kiborítania, hogy teljesítse a normát.[102]

„Először a Schiffer hegyen dolgoztam 42 fokos hidegben, a csillét kellett kiborítani. Utána a bányába a csilléket kellett fogni, hogy egymásnak ne csússzanak, ne ütközzenek az előzővel."[103]

A bányához képest valamivel könnyebb munkát jelentett, ha a fogolynak valamely más ipartelepen vagy építkezésen kellett dolgoznia, bár hangsúlyozni kell, hogy ez is mindig az adott körülményektől függött. Némileg szerencsésebb helyzetbe voltak azok, akik valamilyen szakmával rendelkeztek, mert így gyakran az adott gyár valamelyik kiszolgáló műhelyébe kerülhetett szakmunkásként. A munka itt is szerteágazó volt, a foglyokat fatelepen,

[98] DÖBRÖSSY 2006 99. o. (Gulyás Imréné, Maurer Katalin visszaemlékezése)
[99] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 89. o. (Fischer Antal visszaemlékezése)
[100] Ua.
[101] STARK 2006 149. o.
[102] Uo. 165. o.
[103] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 92. o. (Harmati Ferenc visszaemlékezése)

téglagyárban, vasöntödében, vegyiüzembe, varrodában vagy új ipari létesítmények építkezéseseinél foglalkoztatták.

„Nyáron elvittek Zavodvojkovára, ahol varrodában pufajkákat varrtunk. Ha nem volt mit varrni, a téglagyárban dolgoztunk."[104]

A szakmával nem rendelkezők többnyire a ki- és berakodásnál vagy a csillék tologatásánál voltak alkalmazva, de az is gyakori volt, hogy a munkaidő letelte után a műhelyekben dolgozókat kizavarták a rakodáshoz.[105] Általánosan elmondható, hogy a beosztásnál itt sem vették figyelembe az illető nemét. A nőknek ugyanúgy ki kellett venni a részüket az anyagmozgatásnál, mint a férfiaknak. Hatalmas farönköket, nyers vasdarabokat, agyagot, homokot, cementet, illetve egyéb nyersanyagokat vagy fűtőanyagokat kellett lelapátolni vagy lelökdösni a vagonokról egész nap.[106]

„Ez a kegyetlen ember kiválasztott tíz lányt, akiket ő legerősebbnek látott és űzött, hajtott minket. Cipeltük a hatalmas fenyőrönköket. Mindnek fognia kellett, mert ha egy vagy kettő kidőlt volna közülünk, akkor a többire is rázuhant volna a fa. Vagont raktunk ki és be, majd megszakadtunk, rogyadoztunk. Már mindkét vállunk sebes volt, a vértől átázott vállunkon a ruha."[107]

Ha éppen nem volt kipakolandó szállítmány, akkor a vasúti pályát vagy a gyár területét kellett takarítaniuk. Előfordult olyan is, hogy nőkből és férfiakból vegyesen karbantartóbrigádokat szerveztek például az adott gyár vasútvonalainak felújítására.[108]

A jobb idő beköszöntével általában a női foglyokat és a járni tudó betegeket kivitték a donbasi kolhozok valamelyikébe. A kolhozokban némileg jobb körülmények uralkodtak, bár ez mindig az adott helyzettől és az őrök viselkedésétől is függött, de kétségkívül könnyebben jutottak kiegészítő élelemhez és a melegebb évszakban kevésbé voltak kitéve az időjárás viszontagságainak is. És annak, aki hónapokat dolgozott a föld alatt biztos „kellemesebb" volt a szabadban dolgozni.

„Nyáron kikerültem a kolhozba. Egy nagybácsikám is ott volt. Itt kicsivel jobb helyzetbe kerültünk, mert élelemhez jobban hozzá lehetett jutni és lopni is tudtunk. Találtunk babot,

[104]DÖBBRÖSSY 2006 117. o. (Villányi Mátyásné,Raszler Stefánia visszaemlékezése)
[105] Uo. 110. o. (Valentin Antalné, Ogel Mária visszaemlékezése), Uo. 97. o (Maurer Kornél visszaemlékezése)
[106]MALENKIJ ROBOT (film) Schmidt Magdolna berkenyei elhurcolt interjúja
[107] DÖBRÖSSY 2006 94. o. (Burgermeister Józsefné, Zoller Mária visszaemlékezése)
[108] Uo. 107. o. (Valentin Antalné, Ogel Mária visszaemlékezése)

kukoricát, krumplit. Sátorban aludtunk, takarónk nem volt. Az őszi éjszakák itt már nagyon hidegek. Az október arrafelé már télnek számít."[109]

Sok esetben a tisztálkodási lehetőségek is jobbak voltak, a környező patakokban. Ha a helyzet megengedte, a környéken „privát" munkát is tudtak vállalni.[110] Szállásuk sátrak, arra rendelt épületek vagy istállók voltak, de gyakran a szabad ég alatt kellett aludniuk tekintet nélkül az időjárásra.[111] Itt is, hasonlóan a tábori viszonyokhoz sok problémát jelentett a különböző rágcsálók és élősködök jelenléte.

„Siralmas helyen szállásoltak el. Egerek, patkányok, minden volt ott."[112]

A kolhozban végzendő munka sokféle volt. 1945-ben a földek egy jelentős része még műveletlen volt a térségben korábban lezajlott háborús cselekmények miatt. A foglyoknak kezdetleges eszközökkel kellett megművelnie az elhanyagolt, gazzal erősen benőtt földeket. Tavasszal a különféle nővények kapálása jelentette a fő tevékenységet. Volt egy speciális háromszögletű mérce, amivel kijelölték, hogy egy embernek mekkora területen kell végeznie ahhoz, hogy teljesítse a normát és arra a napra abbahagyhassa a munkát.[113] Nyáron és kora ősszel a paradicsom, a dinnye, a káposzta, a sárgarépa, a hagyma, cékla és krumpli betakarítása jelentette a munkát. Ez megfelelő alkalmat adott a szegényes ellátás kiegészítésére. Sok munkát kellett végezni az aratás után is, a földek megtisztításában vagy a cséplés során. A kolhozokban végzett munka többnyire késő őszig tartott, de egyes esetekben még december végén is kint kellett lenniük.[114]

„Kálvárián utolsó állomása Sztalinó volt. A kolhozban dolgoztunk, krumplit ástunk, paradicsomot szüreteltünk, hagymát szedtünk. Nyers búzát ettünk. A ruhánk mind tönkrement, orosz katonanadrágokat kaptunk és kabátokat. Gumikalucsnikat is kaptunk, olyan nagyok voltak, szalmával tömtük ki az elejét, hogy le ne essen a lábunkról"[115]

[109] DÖBRÖSSY 2006 84. o. (Jung Károlyné, Valentin Erzsébet visszaemlékezése)
[110] ZEBEGÉNYIE KÉNYSZERMUNKÁN 7-79. o. (Krebsz György naplója)
[111] DÖBRÖSSY 2006 85. o. (Jung Károlyné, Valentin Erzsébet visszaemlékezése)
[112] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 95. o. (Szelle Ferencné, Fieszl Ilona visszaemlékezése)
[113] MALENKIJ ROBOT (film) Schmidt Magdolna berkenyei elhurcolt interjúja
[114] DÖBRÖSSY 109. o. (Valentin Antalné, Ogel Mária)
[115] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 93. o. (Hirling Ágostonné, Heincz Rozália visszaemlékezése)

Élelmezés, higiénia

A foglyok élelmezése sem mennyiségben sem minőségben nem volt megfelelő, főként, ha figyelembe vesszük, hogy a legtöbben kemény fizikai munkát végeztek. Az éhezés mindennapos probléma volt. A szovjet belügyi népbiztosság rendeletben szabályozta a foglyok napi élelmiszer fejadagját. Az 1945-ben érvénybe lévő határozat többek között 600 g kenyeret, 100 g halat, 30 g húst, 600 g krumplit, 170 g káposztát, több mit 150 g egyéb zöldséget, 17 g cukrot, 15-15 g olajat és zsírt rendelt egy fogolyra vetítve.[116] Ám ezek a normák csak ritka esetben teljesültek. A fogvatartók nem tudatosan éheztették a rabokat, az élelmiszerhiány a szovjet tervgazdálkodási rendszerből fakadt.[117] Az ellátás táboronként és időszakonként is változó képet mutatott. Reggelire egy kevés kenyeret és fél liter levest vagy teának nevezett forró vizet kaptak. Az ebéd levesből és kásából állt. Vacsorára ismét némi leves és kenyér szolgált élelemül. A hús, a hal és a cukor az előírtakkal ellentétben csak nagyon ritkán szerepelt az étrendben. A levesek alapanyaga káposztából, burizsból, uborkából, zöldparadicsomból, korpából, kölesből, lucernából és krumpliból állt.[118] Ez azonban gyakran csak elméletben volt így, a hosszabb beszámolókból leszűrhető, hogy a táborok élelemmel való ellátása folyamatosan akadozott, mert egyrészt az egész Szovjetunió területén általános volt az élelmiszerhiány, másrész nagyon sokszor szállítási gondok akadtak megfelelő szállítóeszközök hiánya vagy az időjárás miatt. A visszaemlékezésekből általánosan megállapítható, hogy a leggyakoribb alapanyagul a káposzta szolgált.

„Mi volt a kosztunk? Úgyse hiszik el, hiába mondom. Egy evőkanál kása és fél liter savanyú káposzta lé volt. Na? A levet naponta háromszor kaptuk, háromszor fél litert. De csak délben kaptunk egy evőkanál kását hozzá, meg negyven deka kenyeret, ami akkora volt, mint az öklöm. Fekete. Mint a sárgombóc, olyan volt."[119]

A feketére sütött kenyér szinte ehetetlen volt, az állaga olyan volt, mintha sarat tapasztottak volna össze, valamint tele volt pelyvával és törekkel, amely felsértette az ember száját.[120] Elviekben meghatározott kenyérfejadagok voltak, attól függően, hogy ki milyen munkakörbe lett beosztva. A gyakorlatban ez azonban nem valósult meg, a kenyérből is hiány volt.[121]

[116] STARK 2006 174-175. o.
[117] Uo. 173-175. o.
[118] Uo. 175-179. o.
[119] Egy kismarosi visszaemlékező
[120] DÖBRÖSSY 2006 78. o. (Ritzl Istvánné, Bodonyi Gabriella visszaemlékezése); HEINCZINGER 38. o.
[121] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN15. o., 25. o., 27. o (Krebsz György naplója).

„Úgy mondják, visszakapjuk a kiló kenyeret. Bár igaz lenne." (…) „Ma aztán bejött a meglepetés! Nemhogy visszaadták volna a kenyéradagokat, de ezt a nyomorult 70 dekát is még leszállították 50 dekára. Úristen! Mi lesz velünk?"[122]

Sok helyen fizetni kellett az élelemért, de a munkáért kapott csekély fizetség többnyire még ennek a kosztnak a kifizetésére sem volt elégendő. Ha valaki olyan állapotban volt, hogy nem tudott dolgozni, pénzt sem kapott. Az összeg kiegészítésének, illetve egyéb élelmiszerek beszerzésének érdekében sokan a napi kenyéradag egy részének eladásával próbáltak pénzhez jutni. Előfordult olyan is, hogy a tábor vezetősége arra hivatkozva, hogy a munkájuk nem fedezi az ellátásukat koplaló napot vezettek be.[123] A romlott élelmiszertől is sokszor rosszul lettek, a tavaszi idő beköszöntével pedig a fertőzött víz is szedte az áldozatait.

Az élelem kiegészítése a foglyok számára a létfenntartás feltétele volt. Ennek számtalan formája volt, többek között a lopás, az üzletelés, a koldulás, a guberálás vagy a házi- és vadállatok elfogyasztása. A rabok minden feleslegesnek ítélt személyes tárgyukat igyekeztek eladni, hogy némi pénzhez jussanak. A táboron belül rendszeresek voltak a lopások, ami sok konfliktust szült, főleg a más településekről érkezők között, de ez jellemző volt az azonos régióból, sőt azonos településekről érkezők között is. Általános volt, hogy az üzemekből szenet, fát vagy egyéb anyagokat hoztak el, amelyeket a környéken próbáltak meg értékesíteni. Az így szerzett pénzből a közeli városok bazárjában vásároltak maguknak élelmiszert. Jelentős élelemszerzési forrás volt a koldulás, amely a lehetőségekhez mérten mindennapos volt. Koldulásra általában a munkából hazafelé menet vagy a szabadnapokon volt lehetőség. Annak ellenére, hogy a környéken élő lakosság sem volt jobb helyzetben, többen kiemelik, hogy a helyiek általában emberségesen viselkedtek velük, igyekeztek segíteni és ez különösen igaz volt az idősebb generációkra.

„Mondtam a nővéremnek, hogy a férfiak koldulni járnak, próbáljuk meg mi is, különben éhen fogunk itt halni. A nővérem szégyellt járni. En meg azt mondtam, szégyelljék magukat az oroszok, hogy ilyen körülmények között tartanak minket. A nővérem csak nem indult. Eltelt a másik nap, odajött hozzám: — „Te, hol van az a szatyor?"[124]

A foglyok közül sokaknak lehetősége volt templomba járni, ahová a helyiek gyakran vittek számukra élelmet. Sok esetben kénytelenek voltak elfogott madarakat, macskákat vagy kutyákat fogyasztani, és nem egy esetben a hizlaldánál a disznók számára kirakott moslékot

[122] Uo. 59-60. o. (Krebsz György naplója)
[123] DÖBRÖSSY 2006 93. o. (Müller Ferencné, Mohr Rozália visszaemlékezése)
[124] Uo. 100. o. (Veress Lászlóné, Bergmann Lívia visszaemlékezése)

is megenni.[125] A táborok vízellátását csak nagyon nehezen tudták megoldani. Sok táborban egyáltalán nem volt vezetékes víz, vagy ha volt is, akkor vagy nyomásproblémák voltak, vagy el volt zárva, mert a tábor vezetősége nem fizetett érte.

„Volt olyan időszak, hogy a láger tisztjei nem fizettek a bányának a vízért, így a bánya elzárta a vizet. Műszak után, hóban-fagyban mi hordtuk vödörrel a vizet a konyhára, ha enni akartunk. A férfiak rúdra akasztott dézsában hordták, kb. egy kilométeres távolságból."[126]

Betegség, halál, orvosi ellátás

A fogság során csak nagyon kevesen voltak azok, akik nem szenvedtek valamilyen súlyos betegségtől. Az élelmezés a legtöbb esetben is csak a létfenntartást biztosította, ami azt jelentette, hogy a foglyok éveken keresztül élet és halál határán léteztek. A betegségek nagy részét közvetett módon az állandó éhezés, közvetlen módon pedig az ebből fakadó bél- és gyomorhurut, illetve az ezek következményeként fellépő hasmenés okozta. A krónikus gyomorbántalmakban szenvedők szervezete képtelen volt megemészteni az ételt, ami a legtöbb esetben az érintett halálával végződött.[127] A rabok nagyon gyors ütemben veszítettek súlyukból, legyengültek és egyre inkább kiszolgáltatottá váltak az egyéb felmerülő betegségekkel szemben is. Az éhezés mellett a legtöbb problémát az okozta, hogy a táborokban rendkívül rossz higiéniás viszonyok uralkodtak. Annak ellenére, hogy a táborokban általában volt fürdő, a vízhiány miatt a mosakodási lehetőségek főleg a téli időszakban minimálisak voltak, erre hetente, tíznaponta vagy még ritkább időközönként volt csak alkalom. A foglyok télen a hóból, enyhébb időben a patakokból nyert vízzel igyekeztek magukat tisztán tartani.

„Dolgoztunk, koszosak lettünk, de szappant se mosáshoz, se mosakodáshoz nem kaptunk."[128]

„Télen sokszor olvasztottunk havat a mosakodáshoz. Néha nyolcan-tízen mosakodtunk egy lavór vízben. Szerencsére a nagyváradiak hoztak edényeket."[129]

A foglyok emberi szükségleteiket földbe ásott latrinákban kellett elvégezniük. *„Arról is szégyenkezve, vagy egyáltalán nem beszélnek a sorstársak, hogy három évig se WC papírt, de még újságpapírt sem használtunk vécézés után."*[130]

[125] Uo. 80-81. o. (Bergmann Antal visszaemlékezése)
[126] Uo. 78. o. (Ritzl Istvánné, Bodonyi Gabriella visszaemlékezése)
[127] STARK 2006 185. o.
[128] DÖBRÖSSY 2006 120, o. (Zoller Andrásné Ritzl Teréz visszaemlékezése)
[129] Uo. 78. o. (Ritzl Istvánné, Bodonyi Gabriella visszaemlékezése)

„A latrina a legfélelmetesebb emlék. Egyik sorstársam szavait idézem: „Reszkettem, ha oda ki kellett menni, még most is reszketek, mikor az emlékeimet írom. Ha lenéztünk a repedésen, mindenütt az a sárga lé úszott, és féltünk, iszonyodtunk. Még ennyi év távlatából is az éhezésen és fázáson kívül is ez volt a legszörnyűbb". Nemcsak ő érezte így egyedül. Rettegtünk, hogy ott ér a végzet. Legyengült betegek szédültek bele a latrinába. Iszonyatos volt. Gusztustalan erről beszélni, de ez így volt."[131]

A táborokban folyamatosan problémát jelentett, hogy a ruhatetű által terjesztett tífuszjárványokat gyakorlatilag nem tudták megállítani. A tífusz egy nagyon súlyos lefolyású és magas halálozási aránnyal járó betegség. Aki elkapta, hetekig magatehetetlenül feküdt, ha a foglyok társak közül valaki nem ápolta, akkor szinte biztos belehalt. A járvány tetőzésekor egy-egy táborban akár 10-20 ember is meghalhatott naponta.[132] Az első nagyobb járvány 1945 nyarán ütött ki. A tetvek ellen szőrtelenítéssel és ruhafertőtlenítéssel próbáltak védekezni. A Szovjetunióban azonban ekkor még nem alkalmazták a korszakban máshol már elterjedt új fertőtlenítési módszereket, hanem a régi „jól bevált" gőzöléssel igyekeztek a foglyok ruháját megtisztítani az élősködőktől. Ám ez a módszer csak a kifejlett egyedeket ölte meg, a ruházatban található petéknek nem ártott és pár nap elteltével a rabokat ismét ellepték az élősködök.[133]

A barakkokban uralkodó higiéniás körülmények ugyancsak elviselhetetlenek voltak. A takarításra a megfelelő eszközök és vegyszerek híján nem volt lehetőség. Az épületek vagy a fekvőhelyek rései között megbúvó élősködök kipusztíthatatlanok voltak.[134]

„A tetűvel nagyon sok bajunk volt. Üvegcserepeket kaptunk, azzal kellett kaparni a priccsünket és a padlót is. Így kellett takarítani, nem volt semmilyen tisztítóeszköz. Még söprűt is úgy csináltunk magunknak, hogy mentünk a réten és szedtük ezt a hosszú füvet, ebből csináltunk seprűt."[135]

„Nyakig tetvesek vagyunk, és nem tudunk szabadulni tőlük."[136]

„Sajnos a fertőtlenítés nulla volt, ezért az élősdiek szinte megették az áldozataikat."[137]

[130] Uo. 99. o. (Gyulyás Imréné, Maurer Katalin visszaemlékezése)
[131] Uo. 117. o. (Villányi Mátyásné Raszler Stefánia)
[132] Uo. 84. o. (Jung Károlyné, Valentin Erzsébet visszaemlékezése).
[133] STARK 2006 187-188. o.
[134] STARK 2006 186. o.
[135] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 91. o. (Garamszegi Pálné, Hirling Ella visszaemlékezése)
[136] Uo. 12. o. (Krebsz György naplója)
[137] Uo. 96. o. (Kocsis Kálmán visszaemlékezése)

Az eddig említetteken túl a foglyokat számtalan más egyéb betegség is kínozta, többek között a tbc, a tüdőgyulladás, a skorbut és a malária. A táborok egészségügyi személyzete nagyon kis létszámú volt, és gyógyítást szolgáló eszközök, gyógyszerek csak minimálisan álltak rendelkezésre. A nőknek sok esetben elmaradt a menstruációjuk.

„Általában elmaradt a menzeszünk. Valószínűleg a rossz táplálkozás miatt, de visszavezethető lelki okokra is, de injekcióról is beszéltek, amit az elején kaptunk."[138]

A betegségeken kívül a foglyok közül szinte mindenki szerzett kisebb-nagyobb fizikai sérüléseket a munkavégzés során, ami az adott körülmények között nagy veszéllyel járt, hiszen még a legkisebb seb is könnyen elfertőződhetett.[139] A nem megfelelő ruházat miatt a téli időszakban mindennaposak voltak a fagyási sérülések.

„Kegyetlen hideg volt, sem nappal, sem éjjel nem tudtunk felmelegedni. (…) Az első év telén megfagytak az ujjaim, a lábujjaim, és a sarkam, feketék voltak."[140]

A halottakat a 1945 elején általában még valamelyik közeli temetőbe helyezték el, de 1945 tavaszán ezt már megtiltották és a tábortól nem messze jelöltek ki helyeket erre a célra. Sok esetben a foglyoknak kellett kiásni rokonaik, ismerőseik sírját. A nagy járványok idején egy-egy sírba akár több mint 10 embert is temettek.[141]

„A testvérem az orosz temetőben nyugszik, ő volt az utolsó, akit még kivittek a temetőbe és külön sírt kapott, de koporsót már ö sem. A plédemet adtam oda, abba lett becsavarva. A járvány tetőzésekor naponta 10-15-20 halott is volt. Ókét már közös sírba temették a tábor területén. Kölbl Ernő bácsi adta meg a végtisztességet, ő imádkozott és énekelt a halottaink fölött."[142]

[138] DÖBRÖSSY 2006 101. o. (Veress Lászlóné, Bergmann Lívia visszaemlékezése)
[139] Uo. 71. o. (Bergmann Béla naplója), Uo. 96. o. (Heininger Károlyné, Schnerch Erzsébet visszaemlékezése)
[140] Uo. 102. O. (Vandrus Edéné, Zoller Gizella visszaemlékezése)
[141] Uo. 71. o (Bergmann Béla naplója)
[142] Uo. 85. o. (Jung Károlyné, Valentin Erzsébet visszaemlékezése)

Őrszemélyzet viselkedése

Az őrök többnyire idősebb, vagy valamilyen más oknál fogva katonai szolgálatra alkalmatlan férfiak, illetve nők voltak. A táborokban és a munkavégzés során mindennapos jelenség volt az őrök által elkövetett verbális vagy fizikai erőszak. A fizikai erőszak a kisebb fenyítésektől a durva, sokszor halált okozó bántalmazásig terjedt. Jellemző volt a nők szexuális zaklatása. Az őrök gyakran vegzálták munka közben is a foglyokat, ha például úgy ítélték meg, hogy lassan dolgoznak. Nem egy esetben munkahelyen vertek valakit halálra.[143] A női őrök gyakran erőszakosabban viselkedtek, mint a férfiak.[144] Szinte minden nap razziát tartottak, átkutatták a barakkokat és azt, amit a foglyok nem tudtak jól elrejteni előbb utóbb elvették tőlük.[145] Kisebb „kihágásokért" már fogdába zárhattak valakit, például, ha lekésett egy létszámellenőrzést. A szökés súlyos következményekkel járt, ha valaki megpróbálta és elfogták, a többi foglyot felsorakoztatták és végig kellett nézniük, ahogy elverik az érintetteket, akik közül sokakat ott vertek halálra.[146] Bevett szokás volt a kisebb-nagyobb kínzások alkalmazása. Arra is volt példa, hogy a foglyoknak egymást kellett megvernie. Persze voltak emberséges tisztek és őrök is. A visszaemlékezések számos esetben említek pozitív példákat is, de az ilyenfajta példák az összes visszaemlékezést tekintve kivételnek számítanak.

„Egy nagyon rendes, fiatal őrünk volt akkor szolgálatban, aki azt mondta: „Erzsi hősi halott". Kezével mutatta, hogy Hitlert és Sztálint kellene fölkötni. Ez a fiatal őrünk eltűnt, többet nem láttuk. Valaki meghallhatta és beárulhatta őt."[147]

„Elmentek öten-hatan egy vagonhoz, melyben melasz volt. Álkulccsal kinyitották a csapot, melyből lassan csörgedezett a csajkákba az édes lé. Mindenki örült, hogy milyen jó lesz megédesíteni vele a teát. Bátyám maradt utoljára, már mindenkinek a derekára volt erősítve a saját edénye. A bátyám elcsúszott a sínen és elesett. Egy orosz őr észrevette, össze-vissza verte, aztán bezárta egy vasszekrénybe. Jöttek a rokonok, barátok mondani nekem, hogy,: bátyámat megverték és becsukták. Odamentem, ez éjjel fél egykor volt. Egy saroglyán vitték be őt a lágerbe, orrán, száján, fülén folyt a vér, amerre vitték véres volt minden. Másfél napig élt, volt még annyi ereje, hogy elmondja, hogyan történt az egész dolog. Ahol verték,

[143]ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 90-91. o.(Garamszegi Pálné, Hirling Ella visszaemlékezése)
[144]Ua, DÖBRÖSSY 2006 53. o. (Bergmann Béla naplója)
[145]ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 29. o. (Krebsz György naplója), Uo. 91. o (Garamszegi Pálné, Hirlig Ella visszaemlékezése).
[146] Uo. 27. o. (Krebsz György naplója), Uo. 89. o. (Fischer Antal visszaemlékezése), Uo. 90. o. (Garamszegi Pálné,Hirlig Ella visszaemlékezése),
[147] Egy kismarosi visszaemlékező

ötméteres körzetben véres volt minden. Minden nap arra jártam munkába és láttam a nyomokat, míg el nem olvadt a hó."[148]

"Sokszor elvették tőlük a jó minőségű ruhaneműket. „… nem beszélsz vissza, ti vagytok a vesztesek."[149]

"Volt egy utálatos nacsalnyikunk, az mindig azt mondta nekünk, hogy „büdös nyemcik, megdöglesztelek benneteket".[150]

"De sokat hallottam: -„Davaj robot, k... magyar!"[151]

Mindennapi élet a táborban, kapcsolat a környéken élőkkel

A visszaemlékezések alapján elmondható, hogy az egymás közötti kapcsolatokra összességében az összetartás volt jellemző. Ez annak ellenére is kijelenthető, hogy természetesen sok konfliktus is támadt a foglyok között, aminek persze legfőbb oka az volt, hogy a szűk erőforrásokért egymással is "harcolniuk, vetélkedniük" kellett. Azt is meg kell említeni, hogy több esetben előfordult az, hogy a foglyok közül kinevezett századparancsnok visszaélve a hatalmával erőszakosabban viselkedett a társaival, mint az őrszemélyzet.[152] Falubeliek és környékbeliek a lehetőségekhez mérten segítették egymást. A visszaemlékezések számtalan esetben utalnak rá, hogy a három település lakosai között nagy volt az összetartás, de ez sok esetben jellemző volt a környékbeli szendehelyi és berkenyei foglyok vonatkozásában is.[153]

„A „marosi" fogalom nem csak Nagymarost jelentette, hanem jelentette Kismarost és Zebegényt is."[154]

„Nagyon összetartottak a lányok, kismarosiak, nagymarosiak, zebegényiek meg egriek voltak velünk."[155]

„Szerencsére nem egyszerre tört ránk a gyötrő honvágy, így mindig voltak bizakodóak, akik kirántották azokat a melankóliából, akik föladni készültek hitüket a hazatérésben. Ha nem bíztunk volna Isten segítségében, imáink és énekléseink nem segítettek volna át nehéz periódusunkon és az a tudat, hogy addig jó, amíg együtt vagyunk, lehet, ki sem bírjuk."[156]

[148] DÖBRÖSSY 2006 88-89. o. (Schült József visszaemlékezése)
[149] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 87. o. (Hunyadi Mártonné, Heiszler Anna visszaemlékezése)
[150] DÖBRÖSSY 2006 92. o. (Müller Ferencné, Mohr Rozália visszaemlékezése)
[151] Uo. 99. o.(Gulyás Imréné, Maurer Katalin visszaemlékezése)
[152] HAZA FOGUNK MENNI 17. o. (Ritzl Istvánné, Bodonyi Gabriella visszaemlékezése)
[153] MALENKIJ ROBOT (film) Schmidt Magdolna berkenyei elhurcolt interjúja
[154] HEINCINGER 28. o.
[155] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 87. o.(Hunyadi Mártonné, Heiszler Anna visszaemlékezése)
[156] Egy kismarosi visszaemlékező

A nők és férfiak kölcsönösen megosztották egymás között a mindennapi élet során felmerülő munkákat, például mosás, varrás, tüzelő szerzése.[157] A lehetőségekhez mérten igyekeztek közösségi életet élni, közös imádkozással és éneklések táplálni egymásban a reményt.[158] „*Keserves estéinket a nagymarosi Szikriszt Feri oldotta fel azzal, hogy esténként bejött a barakkba és gyönyörűen énekelt. Rengeteg éneket tudott*."[159] A foglyok sokat beszélgettek egymás között az „otthoniakról", mi történhetett azóta velük, mi történhet éppen otthon, például egy ünnepnap vagy a búcsú napján.[160] *„Sokat beszélünk rólatok és a hazamenetelről"*[161] A reményen túl néha a reménytelenség, a keserűség is összetartást szült. Az alábbi szöveget a kolhozban dolgozó nők az Akácos út című dal dallamára költötték.[162]

Te tarlós föld, ha végigmegyek rajtad én,
Eszembe jut a régi szép idő.
Nyári nap volt, pacsirta szólt a fán,
Itt kóborol a rab magyar leány.
Megszólítnak: Miért búsulsz oly nagyon?
Mert nincs hazám, messze van otthonom.
Otthon sír anyám, nem tudja, hol vagyok,

Két éve már levelet nem kapott
Az életünk reménytelen.
Itt szenvedünk a messzi muszka földeken.
Ö, jaj anyám, a lelkem innen hazaszáll,
Elmondani, hogy lányod merre jár.

És hogyha majd a szenvedésünk véget ér,
Nem ismer majd ránk szülő és testvér.
A nehéz sors minket úgy összetört,

[157]DÖBRÖSSY 2006 70. o. (Bergmann Béla naplója)
[158]ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 95. o. (Szikriszt József visszaemlékezése)
[159] Egy kismarosi visszaemlékező
[160] DÖBRÖSSY 2006 64. o. (Bergmann Béla naplója), ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 52. o. (Krebsz György naplója)
[161] DÖBRÖSSY 2006 64. o. (Bergmann Béla naplója)
[162]Uo. 109-110. o. (Valentin Antalné, Ogel Mária visszaemlékezése)

Mert mindig csak a nagy honvágy gyötört.

Jó Istenünk, nagyon kérünk,

Minden imát csak tehozzád emelünk,

Magyar anyák, imádkozzatok ti is érettünk,

Hogy a rabságból már hazatérhessünk.

A fogság alatt pár embernek sikerült rövid, krónikaszerű feljegyzéseket készíteni vagy naplót vezetni, annak ellenére, hogy ez nagy veszéllyel jár, hiszen az állandó átkutatások alkalmával minden esetben fennállt a lebukás veszélye.[163] Ezek közül elsőként talán a zebegényi Krebsz György naplóját érdemes kiemelni, aki két és fél éven át, rövidebb-hosszabb kihagyásokkal ugyan, de végig feljegyezte a vele és a környezetében történteket. A nagymarosi Bergmann Béla ugyancsak szinte napról napra, kisebb megjegyzésekben követte nyomon a kint történteket. Az ugyancsak nagymarosi Heinczinger János később a kint tett feljegyzései alapján írta meg *Ifjúságom ellopott évei* címmel az emlékeit.

„(…) mit apró betűkkel írok a Kál-Kápolnán szerzett lexikonnak egyik margójára. Naplóírásra használtam minden fellelhető, kis üres helyet, címlapon és oldalszéleken, képek hátlapján és bekezdések közein, hogy apróra szűkített kerek kis betűkkel, már ki tudja hányadszor írjam le –„Ma uborkaleves és káposzta volt" – ma káposztaleves és káposzta volt – ma X-et és Z-t rakták a szalmás kocsira – ma szkoradamojt[164] mondanak az oroszok"[165]

A hosszabb beszámolókból kiszűrhető, hogy a foglyok között folyamatosan terjedtek a hazaszállításukról szóló hírek. Ezeket a legtöbb esetben vagy valamilyen konkrét eseményhez (háború vége, béketárgyalások, stb.) fűzött remények táplálták, vagy sok esetben álhírek lehettek, többnyire ilyenkor más lágerbe szállították őket.

„Mennek a fogadások, hogy mikor megyünk haza" (…) „Sok a kacsa hír a hazamenetelről"[166]

„Dátumok, ekkor és akkor megyünk, de én azt hiszem, mi már itt maradunk…"[167]

A visszaemlékezésekből nem rajzolódik ki teljes kép arra vonatkozólag, hogy a foglyok számára volt-e bármilyen lehetőség a táboron belül vagy kívül a szabadidejük "hasznos" eltöltésére. A szabad mozgás mindig az adott tábortól és annak őrszemélyzetétől függőt. A

[163] HAZA FOGUNK MENNI 20. o. (Bornemissza Zoltánné, Bulcsú Angéla visszaemlékezése)
[164] Magyarul „nemsokára"
[165] HEINCZINGER 42-43. o.
[166] DÖBRÖSSY 2006 65. o. (Bergmann Béla naplója)
[167] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 30. o. (Krebsz György naplója)

kezdeti időszakban tapasztalható vasszigor némileg enyhült, így a foglyoknak bizonyos keretek között lehetőségük volt több időt a táboron kívül tölteni.

A helyi lakossággal kezdetben nagyon nehezen alakultak ki kapcsolatok, ugyanis a szovjet propaganda úgy tálalta az elhurcoltak helyzetét, hogy azok önként jöttek a Szovjetunióba, vagy hogy partizánok voltak. Sok esetben a helyiek azon kívül, hogy ők nem voltak foglyok, rosszabb helyzetben voltak. A táborokon kívül is általános volt az éhínség, így helyiek úgy érezték, hogy az ő nehéz helyzetükért részben ezek az emberek felelősek. Ez a feszültség néhány hónap múlva enyhül, amikor a helyi lakosság számára is nyilvánvalóvá vált, hogy a táborlakók kényszerűségből tartózkodnak ott.

„Először nagyon féltünk az oroszoktól, mert azt mondták nekik, hogy mi partizánok vagyunk. Kiabáltak utánunk: „nemetzki, nemetzki", mi mondtuk, hogy magyarok vagyunk. Arra azt felelték: „cigány".”[168]

„Elmentünk a templomba. Volt ott mindenféle ennivaló, vitték szenteltetni. Hordták a tálat, nem egy kanál kását vettünk a markunkba, megettük az egészet, amit elénk tettek. Adtak piriskit, tojást. Hoztak másik vasárnap is, annyit adtak, hogy beosztottuk egész hétre. Nagyon jó emberek voltak ezek a vallásos oroszok. Az emberek általában nem voltak rosszak, sok rendes volt köztük.”[169]

Az elhurcoltak tehát nem voltak teljesen elzárva a külvilágtól, a környező településeken újságokból, rádióból értesülhettek a fontosabb eseményekről.[170]

Szökés

Annak ellenére, hogy a foglyok több mint 1500 kilométerre voltak az otthonuktól, valószínűleg nagyon sokakban felmerült a szökés gondolata.

„Mester Feri – a vámos, térképének tépett lapja járta sorba a szervezőket, és próbálták átmásolni cementes zsákpapírra a Donyec-medence és Odessza útvonalát.”[171]

Az évek folyamán rengeteg próbálkozás történt erre, még azután is, hogy a táborban mindenki szemtanúja volt a sikertelen szökési kísérletek utáni kemény fizikai megtorlásoknak vagy esetleg már maga is személyesen megtapasztalta ezt egy korábbi kísérlete után.[172]

[168] DÖBRÖSSY 2006 120. o. (Vandrus Edéné, Zoller Gizella visszaemlékezése)
[169] Uo. 80. o. (Bergmann Antal visszaemlékezése)
[170] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 27. o., 32. o. (Krebsz György naplója)
[171] HEICZINGER 39. o.
[172] STARK 195-199. o., HEINCZINGER 45-56 o.

Mindezek ellenére sokan voltak olyanok, akik újra és újra megpróbálták. A szökések többnyire nem ad hoc módon történtek, az esetleges siker érdekében minimális tervet kellett kidolgozni, hiszen a hosszú út során rengeteg veszély leselkedett a szökevényekre. A folyamatos létszámellenőrzés miatt gyorsan fény derült arra, ha valaki nem ment vissza a táborba, ilyenkor azonnal megindult a keresés. További problémát jelentett, hogy útközben igencsak nehézkes módon juthatott az illető élelemhez, ezért a szökés alapfeltétele volt, hogy némi munícióval rendelkezzen az illető. Ez a fentebb említett folyamatos élelmiszerhiány okán csak úgy volt megoldható, ha a fogoly a folyamatos éhezés mellett is félretett a napi fejadagjából. A foglyok általában nem egyedül próbálkoztak, és érthető módon a viszontagságos időjárás miatt a kísérletek a tavasztól őszig tartó időszakban történtek.[173]

„Az éjszaka hatan meglógtak a belső pavilonból. Ha bejön a szép idő, alig bírnak majd a néppel, szétugranak mint a nyulak.”[174]

A legtöbb szökési kísérlet kudarccal végződött, amelynek a már említett testi bántalmazáson túl egyéb következményei is voltak, többek között a fogdába zárás, vagy valamilyen büntetőlágerbe való elszállítás. Így járt például Heinczinger János is, aki testvérével együtt próbált megszökni, de kísérletük sikertelenül végződött, büntetésül egy szigorúan őrzött lágerbe szállították őket. [175]

„Ebben a lágerben, mely teljes egészében a gyáron belül volt, nem volt más látnivaló, csak a munkahely és a láger. Még félméternyit sem tehettünk a szabad külvilágba, mert egy lépéssel vagy a gyár, vagy a láger területére léptünk. Ezeken belül viszonylag szabadon mozoghattunk, mert az erős őrség miatt szinte lehetetlen volt a szökés.”[176]

Hírek, kapcsolat az otthoniakkal

A Kál-Kápolnáról hazaengedett emberek január közepén értek haza némi információval. Ha az elhurcoltak további konkrét sorsát ezek az információk sem tisztázták, az bizonyossá vált az otthoniak számára, hogy hosszabb ideig lesznek távol, esetleg külföldre viszik őket. Heincz Vilmos 1945. májusában ért haza Nagymarosra, ő valószínűleg még Romániából szökött meg. Kál-Kápolna után innen származhattak az utolsó megbízható források arra nézve, hogy az

[173] LUKÁCS- KEMÉNYFI 1996 26-77. o., ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 7-79. o. (Krebsz György naplója)
[174] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 16. o. (Krebsz György naplója)
[175] HEINCZINGER 45-56. o.
[176] Uo. 59. o.

elhurcoltak merre tartózkodtak. Ez megerősíthette a gyanút, hogy a Szovjetunióba vitték őket.[177]

„A távolság közöttünk növekedni fog, most még csak 170, később sok ezer km választ majd el bennünket."[178]

Az első konkrét híreket az első hazaérkezők hozták 1945 augusztusában. Megjegyzendő, hogy az első hazaérkezők csak fokozták az otthoniak aggodalmát, hiszen akkor kaptak viszonylag teljes képet arról, hogy milyen helyzetbe kerültek az elhurcoltak.

Az otthoniak minden nap imádkoztak a templomban az elhurcoltakért. *„Alig mentek el, az itthon maradottakkal imahadjáratot indítottunk elhurcolt híveink szerencsés hazaérkezéséért. Egyik nována*[179] *követte a másikat, (…) Azóta sikerült többeknek betegségük miatt hazakerülniük. Vagy húszan meghaltak Ukrajnában, 10-15-en útközben. Különféle helyen vannak eltemetve. A többiek szerencsés hazaérkezését még 1946 februárjában is várjuk."*[180]

Az elhurcoltaknak természetesen még kevesebb hírük volt az otthoniakról. A levelezés 1945 júliusáig nem volt lehetséges. 1946 nyaráig pedig teljesen bizonytalan volt, hogy a levelek célba érnek-e. A leveleket minden esetben az ezzel megbízott belügyi alkalmazottak ellenőrizték, ügyelve arra, hogy a külvilág ne értesülhessen a táborokban tapasztalható viszonyokról. A donbaszi körzetben, ahol a Dunakanyarból származó foglyok zöme tartózkodott, 1947 elejéig gyakorlatilag semmilyen kimenő vagy érkező küldeményt nem kézbesítettek.[181]

„Drága Jó Szüleim!

Immár a harmadik levelet írom megnyugtatásul nektek, de sajnos tőletek még ez idáig választ nem kaptam, amit már nagyon várok. Igaz a válasz már jobb lenne nem itt megkapni, hanem oda haza köztetek lenni. De lehet, hogy nem sokáig tart már és rövidesen köztetek lehetünk. Mi újság van odahaza? A tél már lassan múlófélben lehet! Itt még javában tart, de

[177] DÖBRÖSSY 2006 125. o.
[178] HEINCZINGER 22. o. Heinczinger János és Károly szüleiknek Kál-Kápolnáról írt levelét, egy, a táborból elengedett ember, Varga Károly jutatta el Nagymarosra.
[179] novéna: imakilenced, a szokásosnál intenzívebb imádságban töltött kilencnapos időköz. Várakozást fejez ki, kérést nyomatékosít.
[180] DÖBRÖSSY 2006 42-43. o. (Monsberger Ferenc visszaemlékezése a Historia Domusban)
[181] STARK 2006 211-213. o.

szerencsére elég enyhe a tél. Hogy vagytok? Remélem, mindenki egészséges, amit mindenkinek tiszta szívvel kívánok. Mink is mind ketten hála Istennek jól vagyunk. Sajnos a lap megtelt, azért zárom soraimat, Móni néniéket, Tóni bácsi, Margit néni, Nagymamát és minden ismerőst üdvözlök. Benneteket pedig sokszor csókolnak szerető fiaitok: Pisti és Gyuri"[182]

„Az otthoniakról nem hallottunk híreket. Sokszor próbáltam levelet írni, de ebből egy sem érkezett meg. 1947 elején oroszul címeztük meg a borítékot, ez az egy levél érkezett haza. Erre az egy levélre kaptam választ, hazautazásom előtt egy hónappal. Mindössze ez a pár sor ért el hozzám két és fél év alatt! Anyám azt írta, a nagymama „él még, rád vár". Sajnos engem már nem tudott kivárni, de öcsém hazajövetelének még örülhetett."[183]

A fogság lelki aspektusai

A fogság fizikai szenvedésein túl legalább olyan mértékű lelki megpróbáltatásokat kellett elviselnie a fogvatartottaknak. Az internáltak az egész fogság alatt emberi méltóságukban lettek megalázva, elszakították az otthonuktól, családjuktól. A teljes reménytelenség érzése sokakon úrrá lett, volt, aki úgy fogalmazott, hogy sokszor adott helyzetben megszűnni szeretett volna. A halál mindennapos jelenség volt, a családtagok, barátok, ismerősök elvesztése súlyos lelki terhet jelentett, az amúgy is állandó félelemmel és szenvedéssel járó mindennapokban. Érdemes kicsit megvizsgálni a lelki folyamatokat. Ezek az emberek abban a tudatban indultak el otthonról, hogy pár nap vagy hét múlva hazatérhetnek. Nem volt senki felkészülve arra, hogy több évig a Szovjetunióban fog raboskodni. Az idő múlásával egyre nehezebben tudták magukban fenntartani a hitet, és a sok „hamarosan" „nemsokára" beváltatlan ígérete után egyre inkább szkeptikussá vált mindenki.[184] Többen a végső elkeseredésükben öngyilkosságot követtek el. Ugyanakkor a folyamatos reménykedés is jelen volt, amely táplálta a túlélés ösztönét.[185]

[182] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 103. o. (Krebsz István levele, 1947. január 14.)
[183] DÖBRÖSSY 2006 93. o. (Müller Ferencné, Mohr Rozália visszaemlékezése)
[184] SINGER 2009 74. o.
[185] SINGER 2009 74-78. o.

Hazajutás

Az foglyok hazaengedése több ütemben történt. A szovjet hatóságok ez irányú intézkedéseinél a foglyok fizikai állapota jelentette a fő szempontot. A repatriálási listákra a tartósan beteg, maradandó sérülést szerzett vagy teljesen legyengült rabokat vették fel.[186] A visszaemlékezésekből kikövetkeztethető, hogy, a nagymarosi, kismarosi és zebegényi elhurcoltak többsége négy időszakban kerültek hazaszállításra. Az első hazafelé tartó transzportokat 1945 nyarának végén, a másodikat 1945 végén, a harmadikat 1946 végén, a negyediket 1947 nyarán indították el. Az 1947 nyarán indított utolsó nagyobb csoport hazaengedésének főként politika célja volt, ugyanis 1947. augusztus 31-én országgyűlési választásokat tartottak Magyarországon és a hazai kommunista vezetés a hadifogolyügyet kampánytémává tette, és a hazaérkező foglyok között is propagandát fejtett ki.[187]

„Debrecenben már a vasútállomáson vártak az MNDSZ-nők[188] és nagy hanggal akarták elhitetni velünk, hogy milyen jó volt a felszabadító orosz katonaság. Mindenfelé kenyeret osztogattak az éhező népnek”[189]

Voltak ettől eltérő esetek is, többen csak 1948, 1949 vagy 1950-ben értek haza. A hazaút során is többen meghaltak. A holttesteket sokszor a következő folyónál bedobták a vízbe.[190] A transzportok általában Máramarosszigeten keresztül érkezett Debrecenbe.[191] Itt orvosi vizsgálaton és fertőtlenítésen kellett átesniük, akikről úgy ítélték meg, hogy nagyon beteg, azokat nem engedték egyből haza, több napot, akár heteket még kórházban kellett tölteniük, mielőtt végleg elengedték őket. Debrecenben mindenki számára kiállítottak egy hadifogoly igazolványt, illetve kaptak 5 forintot a hazaútra, gyakorlatilag itt váltak szabaddá.[192]

„Még a vagonban sem hittük, hogy hazamegyünk, mert annyiszor becsaptak. Amikor megláttuk a Kárpátokat, már kezdtünk bizakodni és sírtunk örömünkben. Ekkor már tömtek bennünket ennivalóval, mert szégyellték, hogy így jövünk haza a nagy Szovjetunióból.”[193]

[186] VARGA ÉVA 2008 126. o.
[187] Uo. 131. o., VARGA ORSOLYA 215. o.
[188] MNDSZ- Magyar Nők Demokratikus Szövetsége
[189] DÖBRÖSSY 2006 112. o. (Valentin Antalné, Ogel Mária visszaemlékezése)
[190] ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN 89-90. o. (Fischer Antal visszaemlékezése)
[191] Egyesek Temesváron keresztül értek Magyarországra.
[192] DÖBRÖSSY 2006 94. o. (Müller Ferencné, Mohr Rozália visszaemlékezése)
[193] Uo. 103.o. (Vandrus Edéné,Zoller Gizella visszaemlékezése)

A foglyok hazaérkezéséről sok esetben értesítették a hozzátartozókat. A nagyobb csoportokat minden alkalommal népes tömeg fogadta az állomáson, ahonnan mindenki a templomba vonult a hálaadó misére.[194] *„Az állomásról mindenki egyenesen a templomba ment misére, mert kint megfogadtuk, első utunk a templomba vezet."*[195] A hozzátartozójának hazatérése valakit az alábbi vers megírására ösztönözte:[196]

Szellő szárnyán száll az idő

E szép naphoz vezetett

Kicsi szívem imádságát

Suttogja a szeretet.

Fohászkodom fel az égbe,

Kérem Istent, áldja, védje,

Tecánk drága életét.

Jutalmazza sok örömmel

Fáradságos kenyerét,

Ragyogja be boldogság

Hosszú, hosszú életét.[197]

Fizikai és lelki következmények

A túlélők számára a fogságban eltöltött idő és annak körülményei a legtöbb esetben súlyos következményekkel járt. A hazaérkezés után a fizikai és lelki megpróbáltatások nem értek véget számukra. A kint töltött idő alatt a többség a körülményektől függően gyakorlatilag testsúlyuk felét elvesztették. Sokak hosszú ideig tartó orvosi kezelésre szorultak.

„Én annyira tönkrementem, olyan kicsi lettem a sok nyomorúságtól, nélkülözéstől, hogy anyám megfürösztött egy teknőben, belefértem, mint gyermekkoromban."[198]

[194] HEINCZINGER 115. o.
[195] DÖBRÖSSY 2006 113. o. (Valentin Antalné, Ogel Mária visszaemlékezése)
[196] Uo. 121. o. (Zoller Andrásné, Ritzl Teréz visszaemlékezése)
[197] Zoller Andrásné, Ritzl Teréz 2016-ban töltötte be 90. életévét.

Több esetben előfordult, hogy a rabságot túlélt személyek a hazaérkezést követően nem sokkal meghaltak. Ennek egyik legfőbb oka az volt, hogy a rendszeres és kielégítő étkezéstől elszokott szervezetük nem bírta megemészteni a megnövekedett ételmennyiséget, és ha még tisztában is voltak ennek veszélyével, a több évi éhezés után nem tudtak ellenállni a kísértésnek.[199]

„Otthon a mérleg 36 és fél kilót mutatott. Egy hónap alatt 76 kilóra híztam. Természetesen beteg lettem, orvost kellett hívni hozzám. Aki nem éhezett három évig, nem tudja elképzelni, mit éreztünk itthon, hogy volt mit enni. Nem tudtam én sem ellenállni az ételnek.”[200]

Sokak maradandó testi sérülésekkel érkeztek haza, amely megnehezítette a további életüket, például mert nem tudtak olyan itthon munkát vállalni. A hosszú ideig tartó megalázottság, a kint átélt traumák, családtagok és barátok elvesztése a legtöbb érintetett végig kísérte egész életében. Sokakat gyötörtek a visszatérő emlékek, gyakran álmodtak a velük történtek kapcsán. Az átélt megrázkódtatások feldolgozását meggátolta az, hogy a történtekről több évtizeden keresztül nem lehetett beszélni.

„Szomorú volt a fiatalságom. Mondhatom, nem is volt. Elvették. Idegeim is tönkrementek, nyugtatók nélkül nem tudok élni. Túl sok bánat ért húszéves koromig. Még ötvenéves koromban is sokszor azt álmodtam, hogy visznek Oroszországba. Nemrég hallgattam egy sortárs visszaemlékezését a rádió „Vasárnapi újság" című műsorában. Elsírtam magam, mert a hallottak velem is megtörténtek. Jó, hogy végre beszélhettünk erről.”[201]

„Oroszországi élményeimről az Óbudai Hajógyárban mertem néha beszélni. A gyárnak orosz igazgatója volt, de magyarrá vált. Fenyegetőzve kijelentette, hogy többé meg ne hallja az „elhurcolt" szót, mert repülök. Ezért lettem maszek. Túlságosan sokáig kellett erről hallgatni. Mi most már beszélünk, de rólunk még ma is alig-alig esik szó.”[202]

Az elhurcoltak közel negyede soha nem térhetett haza. A nagymarosi áldozatok száma körülbelül 100, a zebegényi 31, a kismarosi pedig 13 volt.[203]

[198] DÖBRÖSSY 2006 91. o. (Schült József visszaemlékezése)
[199] Egy kismarosi visszaemlékező
[200] DÖBRÖSSY 2006 94. o. (Müller Ferencné, Mohr Rozália visszaemlékezése)
[201] Uo. 103. o. (Vandrus Edéné, Zoller Gizella visszaemlékezése)
[202] Uo. 90. o. (Schült József visszaemlékezése)
[203] Pontos számot nehéz meghatározni, mert nem egy esetben előfordult, hogy a valaki röviddel a hazaérkezés után hunyt el.

Utóélet

Az elbeszélések szerint a hazatérést követően nem sok szó esett az elhurcoltak és a családtagjaik körében a történtekről. Ennek csak egyik oka volt, hogy a szovjet megszállás és a kommunista berendezkedés miatti nem volt szerencsés beszélni ezekről a történésekről. A másik ok, hogy maguk az áldozatok is egy stigmaként élték meg a történteket, melyet maguknak sem szívesen idéztek fel.

"Igaz, én sem reklámoztam a „turistautamat". Ez a téma sokáig tabu volt, még a legszűkebb baráti körben sem beszéltem róla. Úgy rejtegettem magamban, mint valami szégyent".[204]

Az elhurcoltak hivatalosan hadifogolyként voltak kezelve, ennek ellenére nem voltak jogosultak a hadifoglyokat illető ellátásra. A német szövetségi parlament egy 2016-ban hozott döntése alapján egyszeri „nagyarányú" (2500 euró) kárpótlási összegre tarthatnak igény a még ma élő érintettek.

A Malenkij robot emlékezete a '90-es években kezdett ismét előbukkanni. Akkor még számos elhurcolt élt, aki közöl néhányan különböző módon megosztották a velük történteket. A három településen most már emlékhelyek őrzik az események emlékezetét, illetve évente kerül sor hivatalos megemlékezésre. 2015 óta évente emléktúrával (Nagymarostól - Kál-Kápolnáig) emlékeznek az elhurcolt áldozatokra.[205]

[204] DÖBRÖSSY 2006 47. o. (Nógrády László visszaemlékezése)
[205] http://talita.hu/magazin/malenkij-robot-emlektura-interju-kosztra-gaborral/

Függelék

A nagymarosi kommunista párt vezetőségének kérelme dálnoki Miklós Béla miniszterelnökhöz a szovjet hadsereg által elhurcolt lakosok visszahozatala és a község megsegítése ügyében[206]

Nagymaros, 1945. január 29.

Nagyméltóságú Kormányelnök Úr!

Nagymaros község kommunista pártja gondos mérlegelés után kérelemmel fordul a Kormányelnök Úrhoz, melyben a felsorolt panaszok szíves orvoslását és a község megsegítését kéri.

A község helyzetében 1944. évi március 19. napja fordulópontot jelentett. Március hó 19. napjának hajnalán a község közepén egy nagy vasúti robbanás jelezte a község életének új fejezetét. A német csapatok felrobbantották a vasúti sínpár egy részét, majd tankok, gépjárművek sora jelezte a község és az ország német csapatok általi megszállását. Azóta a község majdnem megszakítás nélkül az átvonuló német csapatok, kórházak, intézmények tartózkodási helye lett.1944. évi november hóban a német harcoló csapatok maradtak csupán itt, s kezdték meg a lakosság javainak elvitelét. 1944. évi december hó első napjaiban a Volksbund tagjai, a magukat népi németeknek nevezők elvonulása után a lakosság helyzete igen válságos volt.

A Kismaros községnél lévő arcvonal közelsége miatt a lakosság igen sokat szenvedett, nagy része hetekig a pincében élt, míg végre 1944. december hó 20. napján a községet az orosz csapatok felszabadították. A harcoló orosz csaptok magatartása a hadijognak megfelelő volt. Később megkezdődött a javak, élelmiszercikkek, értékek elvitele, majd a leányokon és asszonyokon való erőszakoskodás. A javak elvitele annyira fokozódott, hogy a lakosság majdnem teljes egészében élelem nélkül áll és néz elébe a nincstelenség keserű napjainak. A

[206] A dokumentumot közli: „TÖRVÉNYES MEGSZÁLLÁS” = "Törvényes" megszállás: szovjet csapatok Magyarországon 1944-1947 között. Szerk.: L. Balogh Béni. Budapest, MNL, 2015. 274-277. o

legmódosabb gazdák utolsó állata, utolsó takarmánya, élelme kerül fel a rekviráló orosz csapatok kocsijára és autójára. Sajnos az önkényes eljárás nem kímélte meg a sokgyermekes munkáscsaládokat sem, úgyhogy ezek között az emberek között a keserűség lett úrrá. A múlt uralmi rendszerek idején igen sokat szenvedtek ezek a szegény munkásemberek, s most a legszükségesebb javaiktól és életszükségleti cikkeiktől fosztották.

A község elöljáróság kérelemmel fordult az itteni orosz katonai parancsnoksághoz, kérve az ellátatlan lakosság részére élelmiszer kiutalást. Sajnos az elöljáróság a parancsnokságtól még ígéretet sem tudott kapni. A község lakossága így a kommunista párthoz fordult segítségért, s várja annak mielőbbi gyakorlati megvalósítását. A község lakossága 90%-ban ipari munkásságból áll, amely Budapesten és környékén kereste meg a mindennapi kenyerét. Immár második hónapja ezek a munkások a munkahelyükre menni nem tudnak, pénzük még a beszerezhető elsőrendű életszükségleti cikkekre sincs, s így mindennemű élelmiszerben, főleg lisztben, zsírban és cukorban az intézményes megsegítés szükségessége állott elő. Ebben a nincstelen állapotban az orosz hatóságok majdnem megszakítás nélkül visznek el 40-50 kilométeres távolságra a még megmaradt lakosságból munkásokat, akik egy darab kenyér nélkül 4-6 napon keresztül majdnem étlenül dolgoznak. Tetőzi helyzet komolyságát az, hogy a munkába indulók legtöbbjének még cipője sincs, s így egy munkából való hazajövetel után a munkások 90%-a beteg. A község lakossága örömmel vesz részt minden helyi munkában a párt irányítás mellett megindult a helybeli üzemek termelő munkája is. A község munkásainak nagy része tanult iparos. A Nemzet nagy építőmunkájában minden tanult munkáskézre szükség lesz, s így a Nemzet egyeteme szempontjából felette fontos, hogy ezek a munkások idő előtt ki ne dőljenek azokban a napszám-munkákban, melyeket más, közelebbi helyen lakó tanulatlan munkáskezek is el tudnak végezni.

Rá kell mutatnunk a község lakosságára nézve oly szomorú tényre, melynek magyarázatát még ma sem tudjuk. Több száz 16-45 év közötti férfiről és 16-30 év közötti nőről van szó, akiket az orosz katonai hatóságok Nagymarosról Kálkápolnára vittek el, és sorsuk előttünk teljesen ismeretlen. Ezek majdnem teljes egészében magukat mindig magyarnak valló, magyarságukért, eszméikért az előző uralmak alatt sokat szenvedett polgártársaink voltak, akiknek a németséghez semmi közük nem volt. A Volksbund vezető szerepet játszó személyiségei, mint kérelmünk elején is vázoltuk, vonaton Németországba utaztak, s féltek a felelősség súlyától. Nem, tartjuk igazságosnak és a Nemzet szempontjából helyesnek, hogy

oly egyének szenvedjék a gyávák és elfutók bűnét, akik már sokat szenvedtek, s most nem szenvedésre, hanem dicséretre érdemesültek. Az eljáró orosz katonai parancsnokság névelemzéssel állapította meg az elvittek „magyar-sváb" voltát.

A község történelmi lapjai szerint 1715 és 1735. év táján telepítették ide a község lakosságának nagy részét. Több mint 400 éve kerültek ide őseink, s mi, késői utódok valamennyien német névvel, de felfogásban, lélekben és szívben magyarnak vallva magunkat, élünk itt.

Az lenne ezzel kapcsolatban a tiszteletteljes kérelmünk, méltóztassék az erőhatalommal németnek nyilvánított s Kálkápolnára elvitt polgártársainkat visszaküldeni, családjuk körébe juttatni, hogy a magyarság érdekében pótolhatatlan munkásságukat teljes erejükkel folytathassák. A község lakossága, összetételénél fogva, mindig a demokratizmus híve volt, s mindig ellenzéki magatartású az egyeduralmi rendszer kormányával szemben. A választókerület e nagy választópolgársága ellenzéki, demokratikus magatartása miatt sok üldözésnek volt kitéve, és sohasem kapta meg azt a támogatást, amit és amelyet joggal megérdemelt volna. A nemzeti magyar kormányok sváb közösségnek tartották, s mint ilyet kezelték. Ezzel szemben, biztos értesülésünk szerint, a Volksbund-tagok száma mindösszesen 460 volt, tehát a lakosság csupán 10%-a vállalt közösséget a németekkel. Ezek között legtöbben a Volksbund politikai célját nem ismerő öreg férfiak, nők, serdülőkorban lévő fiúk és lányok voltak, akiknek magatartása a község szempontjából egyáltalán nem számottevő. Ezért a kevés, nemzetével szemben háládatlan, velük közösséget nem vallók miatt, szerény nézetünk szerint a község lakosságának 90 % nem bűnhődhet.

A környéken tudomásunk szerint még a politikai pártok nem alakultak meg. Itt azonban már működik, és soha nem szűnt meg működni, az elnyomatás nehéz idején sem, a szociáldemokrata és a kommunista párt. Mi nem érdemekért kívánjuk azt a Kormányelnök Úr szíves tudomására hozni, hanem azért, hogy ez a politikailag sokat szenvedett község végre a demokratizmust valló közületek méltó helyére kerüljön, s ne legyen egy-egy hatalmi szóval, téves beállítás alapján elintézve. Úgy véljük a feltárt kérelem érdemi elintézése nem tartozik a mostani viszonyok között sem a lehetetlenségek közé.

Rá kell mutatnunk, hogy a község hadterületté való válásával a község állatállománya mindösszesen 6 ló, 3 kocsi és 20 szarvasmarha. A földek megművelését így ebben a közel

5000 lelket számláló községben csak megfelelő igák és vetőmag kiutalásával lehet eszközölni. Kérjük tehát, méltóztassék tavaszi vetőmagot és megfelelő igát a község részére kiutalni. Kérelmünk valamelyes orvoslása érdekében kérjük, méltóztassék egy állandó parancsnokság felállítását elrendelni, amely ezeknek a felmerült panaszoknak az orvoslását eszközölhetné. Tiszteletteljes kérésünk röviden összefoglalva tehát négy irányú:

1. A község lakosságának ellátási kérdésének rendezése
2. A munkaerő felhasználásának kérdése
3. A községből internáltak vissza hozatala
4. A földek tavaszi megműveléséhez iga és vetőmag kiutalása

Nagyméltóságú Kormányelnök Úr!

Tudjuk, hogy az országépítés nehéz munkájának óráiban súlyos kérdések tömege vár megoldásra. Mi, nagymarosi lakosok őszinte akarással veszünk részt ebben az országépítő munkában magyar szívvel és magyar lélekkel.

A több száz nő és férfi ismeretlen helyre való elvitelének lelki egységeket bontó kérdése egyik legsúlyosabb problémánk, melynek elsődleges elintézését ismételten tisztelettel kérjük azzal a reménnyel, hogy kérelmünk meghalhatásra talál, s e sokat szenvedett község lakossága egy emberként állhat az ország munkásseregének nagy tömegébe.

Tiszteletteljes kérelmünket megismételve vagyunk nagyméltóságú Kormányelnök Úrnak őszinte hívei.

Irodalomjegyzék

BOGNÁR 2009 = Bognár Zalán: Malenkij Robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról Szovjetunióbeli kényszermunkára, 1944/45-ben, különös tekintettel a németként deportáltakra. In Malenkij Robot. "Egyetlen bűnünk a származásunk volt...": német és magyar polgári lakosok deportálása "malenkij robot"-ra a sztálini lágerekbe, 1944/45-1955. Szerk.: Bognár Zalán. Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2009. 13-72. o.

DÖBRÖSSY 2006 = Döbrössy Mihályné: Fájdalmas örökségünk. Nagymaros, Szerzői kiadás, 2006.

HAZA FOGUNK MENNI = Haza fogunk menni: kényszermunkán a Szovjetunióban 1944-1949. Szerk.: Szebeni Ilona. Debrecen, Mozgáskorlátozottak Piremon Kisvállalata, 1993.

HEINCZINGER =Heinczinger János: Ifjúságom ellopott évei. H.n, Szent György Lovagrend, é.n.

IRATOK A MAGYAR-SZOVJET KAPCSOLATOK TÖRTÉNETÉHEZ = Iratok a magyar - szovjet kapcsolatok történetéhez, 1944. október - 1948. június. Szerk.: Vida István. Budapest, Gondolat, 2015.

LUKÁCS- KEMÉNYFI 1996 = Lukács Gyula -Keményfi Béla: Magyar foglyok a szovjet lágerekben és a börtönökben 1945-1953. Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, Somogy Megyei Pedagógiai Intézet, 1996.

MALENKIJ ROBOT = Malenkij Robot. A Berkenyei Német Nemzetiségi Önkormányzat összeállítása. Riportfilm. 2015.

MOSZKVÁNAK JELENTJÜK =Moszkvának jelentjük… Titkos dokumentumok 1944-1948. Szerk.: Izsák Lajos- Kun Miklós. Bp., Századvég, 1994.

MURÁDIN 2016 = Murádin János Kristóf. Elmondhatatlan történet. Erdélyi magyarok és németek deportálása a Szovjetunióba. In Rubicon XXVII. évf. 294-295. sz. 52-60. o.

NÉPSZÁMLÁLÁS 1920 = 1920. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS. 1-5. köt. Budapest, KSH, 1923., 1925., 1926., 1928.

NÉPSZÁMLÁLÁS 1930 = 1930. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 1-5. köt. Budapest, KSH, 1932., 1934., 1935., 1936.

NÉPSZÁMLÁLÁS 1941 = 1941. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 1-5 köt. Budapest, KSH, 1975., 1976., 1978., 1979., 1983.,

SINGER 2009 = Singer Zsuzsa: A malenkij robot lélektani aspektusból. In Malenkij Robot"Egyetlen bűnünk a származásunk volt...": német és magyar polgári lakosok deportálása

"malenkij robot"-ra a sztálini lágerekbe, 1944/45-1955. Szerk.: Bognár Zalán. Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2009.73-87. o.

STARK 2006 = Stark Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban. Budapest, Lucidus, 2006.

„TÖRVÉNYES MEGSZÁLLÁS" = "Törvényes" megszállás: szovjet csapatok Magyarországon 1944-1947 között. Szerk.: L. Balogh Béni. Budapest, MNL, 2015.

VARGA ÉVA 2008 = Varga Éva Mária: Magyar hadifoglyok és internáltak a Szovjetunióban az oroszországi levéltári források tükrében (1941-1956). ELTE BTK, 2008. Doktori disszertáció.

VARGA ORSOLYA 2009 = Varga Orsolya: Kismaros, a malenkij robot áldozata. In Malenkij Robot. "Egyetlen bűnünk a származásunk volt...": német és magyar polgári lakosok deportálása "malenkij robot"-ra a sztálini lágerekbe, 1944/45-1955. Szerk.: Bognár Zalán. Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2009. 206-217. o.

ZEBEGÉNYIEK KÉNYSZERMUNKÁN = Zebegényiek kényszermunkán a Szovjetunióban 1945-47-ben. Szerk.: Jungné Hrabanek Ágnes- Krebsz Ferencné-Paulisineczné Willem Vera. Nagymaros, Garmondtext Lap- és Könyvkiadó, 1995.

ZIELBAUER 1989 = Zielbauer György: Magyar polgári lakosok deportálása és hadifogsága. In Történelmi Szemle XXXI. évf. (1989) 3-4. sz. 270-291. o.